

İNGİLİZ İSTİHBARAT RAPORLARINA GÖRE İSTATİSTİKLERLE I. DÜNYA HARBİ (1914-1918)

Ferdi ERTEKİN*

ÖZ

Birinci Dünya Harbi (1914-1918), 20. yüzyıl boyunca uluslararası güç dengelerini yeniden şekillendiren ve İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) ile Soğuk Savaş'ın (1947-1991) ilk tohumlarını eken son derece önemli bir olaydır. Bu harp sonucunda milyonlarca asker hayatını kaybetmiş, dünyadaki erkek nüfusu azalmış, köklü monarşiler dağılmış ve jeopolitik dengeler alt üst olmuştur. Bu askeri olay dünya siyasetini, ekonomisini, demografisini ve silah teknolojilerini köklü bir dönüşüme uğratmıştır. Birinci Dünya Harbi üzerine çok sayıda tez, makale ve kitap yazılmış olmasına rağmen, bu çalışmaların çoğu savaşı istatistik boyutlardan ziyade politik, askeri, ekonomik ve tarihi bağlamlarda analiz etmiştir. Bu makale, İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, Savaş Bakanlığı, Askeri İstihbarat Müdürlüğü ve özellikle Savaş Komitesi, Çanakkale Komitesi, İmparatorluk Müdafaa Komitesi, Düşman Personel Komitesi ve Kabine İnsan Gücü Komitesi tarafından hazırlanan raporları merkeze alarak I. Dünya Harbi'ni istatistik perspektiften ele alma denemesidir. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili bölümler yerli ve yabancı literatürdeki güncel bilgilerle karşılaştırmalı olarak farklı parametreler merkezinde analiz edilmiştir. İngiliz raporlarında ortaya konan temel parametrelerin eleştirel analizinin yapıldığı makalede, Osmanlı ordusunun toplam nüfusu, seferber edilebilir insan gücü, askeri kuvvet mevcudu ve - Çanakkale cephesi başta olmak üzere- Kasım 1914-Ekim 1918 arasında verdiği toplam zayıyat miktarlarına ilişkin muhtelif yeni tahmin denemelerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Harbi, İstatistik, Çanakkale Komitesi, Düşman Personeli Komitesi, Kabine İnsan Gücü Komitesi, Osmanlı Ordusu.

ACCORDING TO BRITISH INTELLIGENCE REPORTS WORLD WAR I WITH STATISTICS (1914-1918)

ABSTRACT

The First World War (1914-1918) was a pivotal event that reshaped the international balance of power throughout the 20th century and sowed the seeds of the Second World War (1939-1945) and the Cold War (1947-1991). As a result of this war, millions of soldiers lost their lives, the world's male population declined, long-established monarchies collapsed and geopolitical balances were upset. This military event radically changed world politics, economics, demography and weapons technology. Although numerous dissertations, articles and books have been written on the First World War, most of these studies have analysed the war in political, military, economic and historical contexts rather than in statistical dimensions. This article is an attempt to examine the Great War from a statistical perspective, focusing on the reports of the British General Staff, the War Office, the Director of Military Intelligence and, in particular, the War Committee, the Committee of Imperial Defence, the Dardanelles Committee, the Enemy Personnel Committee and the Cabinet Committee on Man-Power. In addition, the chapters on the Ottoman Empire have been analysed in comparison with the current information in the domestic and foreign literature and analysed on different parameters. The article critically analyses the main parameters presented in the British reports and also includes various new estimates of the total population, mobilisable manpower, military strength and total casualties (especially on the Gallipoli front) of the Ottoman army between November 1914 and October 1918.

Keywords: World War I, Statistic, Dardanelles Committee, Enemy Personnel Committee, Cabinet Committee on Man-Power, Ottoman Army.

Gönderilme Tarihi: 27 Haziran 2024

Kabul Tarihi: 19 Eylül 2024

* Dr. Arş. Gör., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eposta: ferdiertekin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3142-9996.

Giriş

Tarihin en yıkıcı ve karmaşık çatışmalarından biri olan I. Dünya Harbi (1914-1918), 20. yüzyıl boyunca uluslararası güç dengesini yeniden şekillendiren ve II. Dünya Savaşı (1939-1945) ile Soğuk Savaş'ın (1947-1991) ilk tohumlarını eken son derece önemli bir olaydır. Bu harp sonucunda, muhtelif cephelerde milyonlarca asker hayatını kaybetmiş, dünyadaki erkek nüfusu azalmış, imparatorluklar dağılmış, köklü hanedanlar tarihe gömülmüş ve jeopolitik dengeler alt üst olmuştur. Bu askeri olay, dünya politikasını, ekonomisini, demografisini, silah teknolojisini köklü bir dönüşüme uğratmıştır.

28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdı ve eşinin Saraybosna'da bir Sırp miliyetçisi tarafından öldürülmesi, birbiri ardına bir dizi harp ilanını tetiklemiştir. Avusturya-Macaristan, 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a harp ilan ettikten sonra, Almanya sırayla Rusya'ya (1 Ağustos 1914), Fransa'ya (3 Ağustos 1914), Belçika'ya (4 Ağustos 1914) ilan-ı harp etmiştir. İngiltere 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Harbi'nin başlamasına neden olmuştur. Daha sonra Japonya, Osmanlı İmparatorluğu, İtalya, Bulgaristan, Romanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan da harbe dâhil olmuştur (Kuran, 1992, s. 196).

I. Dünya Harbi (1914-1918), *İtilâf* devletleri (*Allies*) ve İttifak (Central Powers) devletleri olmak üzere iki blok arasında gerçekleşti. Avusturya-Macaristan (Temmuz 1914), Almanya (Ağustos 1914), Osmanlı İmparatorluğu (Kasım 1914) ve Bulgaristan (Ekim 1915) *İttifak* devletlerini meydana getirirken; Sırbistan (Temmuz 1914), Britanya (Ağustos 1914), Fransa (Ağustos 1914), Rusya (Ağustos 1914), Belçika (Ağustos 1914), Japonya (Ağustos 1914), Karadağ (Ağustos 1914), İtalya (Mayıs 1915), Portekiz (Mart 1916'da), Romanya (Ağustos 1916), Amerika Birleşik Devletleri (Nisan 1917), Yunanistan (Haziran 1917), Çin (Ağustos 1917'de), Brezilya (Ekim 1917'de) *İtilâf* bloğunu oluşturdu.

Birinci Dünya Savaşı üzerine çok sayıda tez, makale ve kitap yazılmış olmasına rağmen, bu çalışmaların çoğu savaşı istatistiksi boyutlardan ziyade siyasi, askeri, ekonomik ve tarihi bağlamlarda analiz etmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, harp boyunca hedef ülkeden güvenilir istihbarat elde etmenin son derece güç olmasıdır. Harp ilânından itibaren ülkelerin istihbarat şebekelerini oluşturan, konsololar, elçiler, askeri ataşeler başta olmak üzere resmi ve gayri resmi tüm istihbarat unsurları kendi ülkelerine dönmek zorunda kaldığından, bloklar 1914-1918 arasında, 'düşman devletler' hakkında güvenilir istihbarat temin etmekte güçlük çekmişlerdir. Devletler bu boşluğu, hedef ülkeler hakkında 1914 öncesi toplanan istihbarat, müttefik devletlerin istihbarat teşkilatlarından alınan güncel veriler, cephedeki keşif erlerinin (scout) çabaları ve ele geçirilen savaş esirlerinin sorgulanmasıyla elde edilen malumatlar, muharebe alanlarında görev yapan komutanlardan gelen raporlar, ülkelerin yayımladığı açık kaynaklardan temin edilen bilgiler, hava araçlarından çekilen fotoğraflar, düşman devletlerin içine sızmış ajan/muhbirler ve tarafsız ülkelerin istihbarat unsurlarından temin edilen bilgilerle telafi etmeye çalışmışlardır.

Britanya özelindeyse düşman devletler hakkındaki istihbaratın toplanması, analizi, tasnifi ve değerlendirilmesinde I. Dünya Harbi arifesinde ve esnasında teşkil edilen komiteler önemli rol oynamıştır. Bunlar arasında Savaş Komitesi, Çanakkale Komitesi, İmparatorluk Müdafaa Komitesi, Düşman Personeli Komitesi ve Kabine İnsan Gücü Komitesi başta gelmektedir. Bahsi geçen komitelerin raporları arasında sadece İttifak devletlerinin değil aynı zamanda *İtilâf* devletlerinin de istatistikleri bulunmaktadır. Komiteler bu istatistikleri hazırlarken, yukarıda

belirtilen istihbarat kaynaklarının yanı sıra, İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan genelkurmaylarından, savaş bakanlıklarından ve askeri ataşeliklerinden alınan istihbaratı, İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü'nün geçmiş raporlarını hatta savaştan önce Amerikan konsoloslarından elde edilen bilgileri dahi dikkate almışlar ve temin edilen yeni bilgiler çerçevesinde raporlarını güncellemişlerdir. Fakat komitelerin bunca istihbarata rağmen ülkeler, ordular ve kayıplar hakkında oluşturdukları istatistiklerin yine de *tahmini, ortalama* yahut *yaklaşık* sayılardan oluşup oluşup olmadığını belirtmek gerekmektedir.

Bu makale genel itibariyle İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, İngiliz Savaş Bakanlığı, İngiliz Askeri İstihbarat Başkanlığı ve özellikle Çanakkale Komitesi, Düşman Personeli Komitesi ve Kabine İnsan Gücü Komitesi tarafından hazırlanan raporlara dayanmakta ancak Osmanlı İmparatorluğu ile alakalı kısımlar yerli ve yabancı literatürdeki güncel bilgilerle mukayeseli olarak eleştirel bağlamda ele alınmaktadır. Makalede, ayrıca 1914-1918 yılları arasında Osmanlı ordusunun askeri kuvvet mevcudu ve zayıtı hakkında sadece İngiliz raporlarında verilen tahminlerle yetinilmemekte, belli başlı parametreler üzerinden muhtelif tahmin denemelerine girilmektedir.

1. Batı Cephesi: Fransa (1914-1915)

İngiliz Milli Arşivi'nde CAB tasnifinde yer alan, bu tarihte Savaş Bakanı olan Lord Kitchener (1914-1916) imzası taşıyan bir belgede, Ağustos 1914 ile Mayıs 1915 arasında vuku bulan olaylar ana hatlarıyla ele alınmaktadır. İngiltere 4 Ağustos 1914'te resmen savaşa dâhil olmuş, 6 Ağustos'ta 4 tümen İngiltere'den ayrılmış ve bu tümenler 22 Ağustos'ta Belçika'daki Mons'a doğru hareket etmişti. Lakin İngiliz birlikleri ilerlerken karşısına çıkan Alman birlikleri, onları Paris istikametine ricata zorlamıştı. 23 Ağustos'ta ise beşinci İngiliz tümeni Paris'e geri çekilen 4 tümene katılmıştı. Alman birlikleri süratli bir takip sonucu Paris civarında toplanmışsa da 6 Eylül'de İngiliz birliklerini destekleyen bir Fransız tümeninin bölgeye intikali olayların gidişatını değiştirmişti. Alman birlikleri Paris'in doğusundaki Marne'a doğru geri püskürtülmüşse de peşi sıra 12 Eylül'de Paris'in kuzeydoğusundaki Aisne'de konuşlanmayı başarabilmişti. Eylül ortasından Ekim başına kadar yaşanan çatışmalarda İngiliz ve Fransızlar, çoğunluğu subay olmak üzere ağır kayıplar vermişti. 15 Eylül'e kadar İngilizlerin toplam zayıtı 900 subay, 21.000 asker, 58 top, 30 makineli tüfek ve 20.000 tüfektir. Bu ağır kayıp sonrası 6 Piyade tümeni ve 1 süvari tümeninden müteşekkil 160.000 civarındaki sefer kuvveti, Mayıs 1915 sonuna kadar tahkim edilerek 600.000 kişiye ulaşmıştı.

İngiliz ve Fransız sefer kuvveti Batı cephesinde 15 Eylül 1914'te Aisne'deki muharebede 163.897 kişiyken 15 Kasım 1914'te Ypres muharebesinden sonra 224.647'ye, 26 Aralık 1914'te 245.197'ye, 31 Ocak 1915'te 347.384'e, 27 Şubat 1915'te 407.347'ye, 2 Mayıs 1915'te 522.315'e Mayıs 1915 sonunda ise 601.000'e yükselmişti (TNA, CAB 37/128/30).

2. Çanakkale Cephesi (1915-1916)

Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'na 5 Kasım 1914'te resmen harp ilan etmiş, Osmanlı da bu ilana 11 Kasım 1914'teki harp ilanı ve 14 Kasım 1914'te cihat ilânıyla yanıt vermişti (TNA, CAB 37/128/30; Arı, 1997, s. 72). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kasım 1914'te Almanya'nın yanında harbe dâhil olması müttefikler arasındaki muhabere/iletişim hatlarının kesilmesine neden oldu. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kapatılması Rusya'nın tahıl ihraç edip silah ve mühimmat ithal edebilmesinin önünde en büyük engeldi (Kennedy, 1988, s. 256). Osmanlı orduları İtilâf birliklerinin Kafkasya ve Mısır'a yönelik harekâtlarını savuşturmayı başarınca, işgalciler

Rusya ile kara ve deniz bağlantısını kurabilmek adına gözlerini Çanakkale'ye çevirdi (Cruttwell, 2007, s. 120-121). Bu tarihte Mısır, İngiliz birliklerinin Doğu'da yürütülecek harekâtları için son derece hayati bir üs konumundaydı. İngiliz birlikleri Çanakkale/Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yapmadan önce Mısır'ı bir askeri üs olarak kullanmış ve Çanakkale'ye sevk edilen askerlerini burada teşkilatlandırmıştı. 1914'te Mısır'daki İngiliz garnizonu, birkaç gönüllü süvari (Yeomanry) alayı ile Doğu Lancashire tümeninden müteşekkildi. Fransa'ya gidecek olan Hint birliklerinin çoğunluğu ise çoktan Süveyş Kanalı'nı geçmişti. Aralık 1914 ortası ile Mart 1915 arasında Mısır garnizonu, kabaca 4 tümene eşdeğer bir kuvvetten müteşekkildi.

Başta Winston Churchill olmak üzere İngiliz Donanma otoriteleri, -yaklaşık 75.000 askerle- gemilerin Boğazları geçebileceği ve tabyaları top ateşiyle etkisiz hale getirebileceği inancına sahip olduklarından 19 Şubat'ta Çanakkale deniz harekâtını başlatmıştı. Fakat *İtilâf* donanması Çanakkale Boğazı'nı geçme teşebbüsünü hayata geçirdikten kısa süre sonra, gemilerin geçişlerine yardımcı olmak amacıyla tabya ve istihkâmları etkisiz hale getirecek bazı birliklerin karaya çıkarılmasının gerekliliği çabucak anlaşılmıştı.¹ Yoğun çabalardan sonra *İtilâf* donanmasının bu işin altından tek başına kalkamayacağı anlaşılmış, Marmara Denizi ve İstanbul kıyılarına çıkarma yapmak amacıyla Gelibolu Yarımadası'ndaki tabya ve istihkâmları etkisiz hale getirmek için Boğaz'dan gelecek bir Rus kolordusuyla birlikte hareket etme kararı alınmıştı.

Mayıs 1915'te Britanya'nın sahada bulunan muharip kuvveti, Batı cephesinde John French'in idaresinde 601.000 ve Çanakkale cephesinde 125.000 olmak üzere toplam 725.000 kişiden müteşekkildi. Mayıs 1915'te Britanya'nın yurt müdafaasıyla görevlendirilen muvazzaf ve yedek birliklerinin toplam miktarı yaklaşık 1.518.000 kişiydi. Dolayısıyla Mayıs 1915'e kadar Britanya'nın muvazzaf ve yedek birlikleri toplamda 2.244.000 kişiden ibaretti. Ayrıca Mayıs 1915 itibarıyla Britanya'nın Mısır ve Çanakkale'de 30.000 binek hayvanı (at ve katır) vardı. Harbin başlangıcından Mayıs 1915'e kadar cepheye sevk edilen takviye süvari, piyade ve topçu birliklerinin toplam sayısı ise 256.000'di. Britanya'nın, muharebelerin sürdüğü 10 ay boyunca (Ağustos 1914-Mayıs 1915), Fransa ve Çanakkale'deki zayıtı, 244.358'i ölü, 128.256'sı hasta olmak üzere toplam 372.614'tü (TNA CAB 37/128/30).

Çanakkale deniz muharebelerinin 18 Mart'ta son bulduğu ve kara muharebelerinin 25 Nisan'da başladığı hatırlanacak olursa yukarıda verilen toplam zayıtın 31 Mayıs'a kadar sadece deniz muharebeleri ile sınırlı olduğu ve bu toplam zayıt miktarının büyük çoğunluğunun harbin başlarında ağır zayıtlar verilen Fransa cephesinde vuku bulduğu ortadadır.

Üyeleri arasında Winston Churchill, Lord Curzon, Lord Kitchener, David Lloyd George, Lord Crewe, A. J. Balfour, Bonar Law'ın yer aldığı Çanakkale Komitesi'nin *Ağustos 1915* tarihli toplantı tutanaklarını ihtiva eden ve İmparatorluk Müdafa Komitesi tarafından Ağustos 1916'da basılan bir rapora göre, işgal kuvvetleri kumandanı Ian Hamilton, 28 Haziran 1915'ten 2 Temmuz 1915'e kadarki Türk zayıtının 5.150 ölü ve 15.000 yaralı olduğunu tahmin etmekteydi. Buna karşın 25 Nisan'dan 3 Temmuz'a kadar Çanakkale cephesindeki toplam İngiliz zayıtı ise 1.823 subay ve 39.621 askerdirdi. Savaş Bakanı Lord Kitchener, 5. tümen hariç, Gelibolu Yarımadası'ndaki İngiliz birliklerin toplam sayılarının 156.190 olduğunu, bu sayıya Fransız tü-

¹ Haddizatında bu amfibi harekâtın planları daha 1906'da oluşturulmuş ve en son 1914'te son haline kavuşmuştu. İngilizlerin 1906'da, Gelibolu'yu işgal edip İstanbul'u ele geçirme tasarısının detayları için bkz. Ertekin, 2024a, s. 119-155.

menleri de dâhil edildiğinde *İtilâf* devletlerinin Gelibolu Yarımadası'ndaki toplam asker sayısının *Temmuz 1915 itibarıyla 220.000* civarında olduğunu belirtmekteydi. Kitchener ayrıca 4. ve 5. tümenler Çanakkale'ye gönderildiği takdirde, Donanma Tümeni haricinde, Britanya'nın Gelibolu'da toplam 10 tümeni olacağını ve 1916 Nisan ayına kadar Britanya'nın tüm muharebe alanlarında tam teşekküllü 70 tümene, yani 1.400.000 ilâ 1.500.000 askere *ulaşmayı hedeflediğini* ifade etmekteydi (TNA, CAB 42/3/7).

Ekim 1915 tarihli bir başka rapora göre İngiltere'nin bu tarihte Çanakkale cephesinde 8 tümeni bulunmaktaydı (TNA, CAB 42/4/8). Bütün bu bilgiler bir araya getirildiğinde Kitchener'ın bir İngiliz tümeninin ortalama kuvvet mevcudunun 20.000 ila 21.000 arasında olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

İngiliz Başbakanı David Lloyd George, *Temmuz 1915* tarihli raporda Çanakkale'de *İtilâf* devletlerinin *karşısına çıkabilecek 400.000 civarında Türk askeri* olduğunu, bunların üstesinden nasıl gelebileceklerini ön göremediğini belirtince Lord Kitchener, 'Gelibolu'nun zaten ele geçirilmiş' olduğunu, 'birlikler İstanbul'a ulaştığında Türk direnişinin çökeceğini' ifade etmişti. Bunun üzerine Churchill de 'Kilitbahir platosu zapt edildiğinde Gelibolu'daki Osmanlı ordusunun teslim olmak zorunda kalacağını' belirterek Kitchener'e destek çıkmıştı. Fakat tüm bu ifadelere rağmen Lloyd George, *düşman kuvvetinden daha az sayıda bir orduyla* Gelibolu Yarımadası'nı nasıl zapt edeceklerini anlamadığını ifade etmişti (TNA, CAB 42/3/7). Öte yandan Çanakkale Komitesi'nin *21 Ekim 1915* tarihli toplantı tutanaklarına göre Ekim ayında Osmanlı İmparatorluğu'nun Gelibolu'da yaklaşık 130.000 askeri bulunmaktaydı (TNA, CAB 42/4/15). Hal böyleyken Lloyd George'un *Temmuz 1915'te Çanakkale cephesinde İngilizlerin karşısına çıkabilecek 400.000 civarında Türk askeri olabileceği* yönündeki endişesi ile kara muharebelerinin tüm şiddetiyle devam ettiği Ekim 1915'te, Çanakkale Komitesi'nin Çanakkale cephesinde 130.000 Türk askeri bulunduğu yönündeki kaydı birbiriyle örtüşmemektedir. Çünkü her iki tahmin de doğru kabul edildiğinde Osmanlı ordusu Temmuz ile Ekim arasındaki üç ayda yaklaşık 250.000 ilâ 270.000 civarında zayıyat vermiş olmalıdır ki, bu -ilerleyen kısımlarda ortaya konulacağı üzere- mümkün görünmemektedir.

Öte yandan toplam tümen sayısı ve bir tümenin ortalama kuvvet mevcudu gibi verilere dayalı olarak Osmanlı ordusunun toplam muharip kuvveti ve Çanakkale cephesinde bulunan birliklerin sayısı hakkında bazı tahminler yapmak mümkündür. Örneğin Edward J. Erickson'a göre Osmanlı İmparatorluğu 1914'te, -Kafkasya'da 9 piyade tümeni, Sina'da 3 piyade tümeni- *36 piyade* tümeninden oluşmaktaydı (Erickson, 2001, s. 51). Türk Genelkurmayı'na göre ise 1914'te Osmanlı ordusu 38 piyade tümeni ve 4 süvari tümeninden müteşekkildi (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1997, s. 10). 1915-1916'da Osmanlı ordusunun 17 tümeni Çanakkale cephesinde görev aldı (Uyar Erickson, 2017, s. 515). Gelibolu muharebesinin kaderini değiştiren kritik tümenlerden biri, Yarbay Mustafa Kemal idaresindeki 19. Tümen'di. 19. Piyade Tümeni (57'nci, 72'nci ve 77'nci Alaylar), 25 Nisan 1915'te başlayan kara muharebelerine 249 subay ve 13.476 asker olmak üzere toplamda 13.725 kişilik kuvvetle girmişti (Türkmen, 2024). Çanakkale cephesinde toplam 17 tümenin görev yaptığı ve 19. Piyade Tümeni'nin kuvvet mevcudunun kara muharebelerinin başında 13.725 kişi olduğu göz önüne alındığında, muharebelerin sürdüğü 8,5-9 ay boyunca Osmanlı ordusunun bu cepheye yaklaşık toplam 233.325 muvazzaf asker yığmış olduğu ileri sürülebilir. Aradan geçen süre zarfında tahmini asgari 80.000 ilâ 100.000 askerin silahaltına alınmış olduğu varsayıldığı takdirde eldeki toplam sayı 313.325 ilâ 333.325 civarında olmaktadır. Ayrıca Gelibolu'daki 19. Tümen'in

toplam kuvvet mevcudu temel alınarak 1914-1915'te Osmanlı ordusunun toplam muharip kuvveti (42 tümen) hakkında da bir takım tahminler yapılabilir. Buna göre Osmanlı ordusunun 42 tümeden müteşekkil olduğu ve ordunun Kasım 1914-Ekim 1915 arasında ortalama asgari 80.000 azami 130.000 askeri silahaltına alındığı varsayıldığında muvazzaf ordunun toplam muharip kuvvet miktarının asgari 656.450 azami 706.450 civarında olması gerekir. Elbette tüm bu tahminler Osmanlı ordusunun toplam tümen sayısının 42, her bir tümenin toplam kuvvet mevcudunun 13.725 kişiden müteşekkil olduğu varsayımına dayalıdır. İleride görüleceği üzere İngiliz istihbaratının ve Düşman Personeli Komitesi üyelerinin Osmanlı ordusunun toplam tümen sayısı hakkında farklı tahminleri de söz konusudur.

Çanakkale Komitesi, Ekim 1915 tarihli raporuna göre, Osmanlı ordusunun toplam muharip kuvveti 634.000 kişiydi. Bu tahmine göre Gelibolu'da 130.000, Trakya'da 150.000, Batı Anadolu'da 75.000, Konya, İzmir, Adana ve Karadeniz kıyısında 50.000, Suriye ve Filistin'de 47.000, Kafkasya'da 145.000, Mezopotamya'da 9.000, Hicaz, Asir ve Aden bölgesinde ise 28.000 asker mevcuttu (TNA, CAB 42/4/15). Bu tahmine göre Çanakkale'de kara muharebelerinin devam ettiği Ekim ayında Osmanlı birlikleri Gelibolu, Trakya, Kafkasya'ya daha fazla asker yığmış görünmektedir. Trakya'ya bu denli asker yığılmasında, İtilâf ordularının Çanakkale'yi geçemeyince Trakya üzerinden İstanbul'a ilerleme ihtimali göz önünde bulundurulmuş olmalıdır.

3. İtilâf ve İttifak Devletleri'nin Toplam Tümen ve Kuvvet Mevcutları (Ağustos-Ekim 1915)

12 Ekim 1915 tarihli Kabine Komitesi tarafından hazırlanan bir raporda bu tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam nüfusu ve muharip kuvvet miktarı hakkında öngörülerde bulunmanın oldukça güç olduğu belirtilmekteydi. Rapora göre, 1915 Ekim'inde Almanya'nın 170 tümeni, 3.000.000 muvazzaf ve 1.400.000 ihtiyat askeri mevcuttu. Avusturya-Macaristan'ın 69 tümeni, 1.500.000 muvazzaf ve 650.000 ihtiyat askeri mevcuttu. İngiliz askeri yetkililerinin tahminlerine göre, Rusya'nın 106 tümeni ve cephede 1.500.000 askeri bulunmaktaydı. Fransa ise 100 tümen/1.800.000 asker ve 1.000.000 ihtiyat askerine sahipti.

Fransa'nın Ekim 1915'e kadar tahmini zayıyatı 600.000 civarındaydı. İtalya'nın 35 tümeni, 650.000 muvazzaf ve 850.000 ihtiyat askeri vardı. 1915'te İttifak devletlerinin 5.000.000 -İngiltere hariç- İtilâf devletlerinin 5.300.000 askeri cephede savaşa devam etmekteydi. İngilizlerin Batı cephesi, Mısır ve Çanakkale'de, 39 tümeni ve 700.000 muvazzaf, 1.600.000 ihtiyat askeri mevcuttu².

İngiliz raporlarında Rusya'nın kuvvet mevcudu hakkındaki tahminler, ülkedeki tüfek sayısına göre hesaplanmıştı. Öte yandan Lloyd George, tüfek sayısına bakarak asker sayısını tahmin etmenin her zaman doğru sonuçlar vermediğini ancak illâki bu tip bir karşılaştırma yapılacaksa bunun için en doğru ölçütün 60 tüfeğe 100 asker olduğunu düşünmekteydi. İngiliz Savaş Bakanlığı'nın tahminine göre Nisan 1916'da Rusya'nın 1.750.100 modern tüfeğe sahip olacağı öngörülmüyordu. Çanakkale geçilir ve Rusya'ya gerekli yardım sevk edilebilirse 200.000'i Kafkasya'da olmak üzere, toplam 2.300.000 kişilik bir ordu teşkil edilebilirdi (TNA CAB 37/128/30: TNA, CAB 42/4/8).

² Bu tahmini istatistiklere bakarak orduların tümen kuvvetlerini hesaplamak mümkündür. Buna göre Almanya ordusunda bir tümenin kuvvet mevcudu 17.650, Avusturya-Macaristan ordusunda 21.700, Rus ordusunda 14.150, Fransız ordusunda 18.000, İtalyan ordusunda 18.500'dür.

İngiliz İstihbarat Raporlarına Göre İstatistiklerle I. Dünya Harbi (1914-1918)

Winston Churchill'in talebi üzerine Eylül 1915'te İngiliz Askeri Harekât ve İstihbarat Müdürü Tümgeneral Charles Edward Callwell (1859-1928)³ tarafından hazırlanan ve İngiliz İmparatorluk Müdafaa Komitesi tarafından basılan raporda *İtilâf* ve İttifak devletlerinin kuvvet mevcutlarını gösteren istatistikler mevcuttu. Aşağıda görüleceği üzere Callwell bu istatistikleri ortaya koyarken -ufak tefek farklar haricinde- büyük oranda Kabine Komitesi tarafından hazırlanan 12 Ekim 1915 tarihli rapordan istifade etmişti. Buna göre Ağustos 1915'te Çanakkale dâhil toplam tümen sayılarını gösteren tablo aşağıdaki gibiydi.

(Tablo A)

<i>İtilâf</i> Devletleri	Tümen Sayıları	İttifak Devletleri	Tümen Sayıları
Britanya (Hindistan ve diğer dominyon/sömürge tümenleri dâhil)	39	Almanya	167
Fransa	100	Avusturya-Macaristan	69
Rusya	119	Osmanlı İmparatorluğu	42 ⁴
İtalya	35		
Toplam	293	Toplam	278

Ağustos 1915'te cephede bulunan muvazzaf/aktif asker mevcutları aşağıdaki gibiydi:

³ 1859 Londra doğumlu Charles Edward Callwell, Woolwich Kraliyet Askeri Akademisi'nden mezun oldu. 1878'de topçu teğmeni olarak orduda göreve başladı. Hindistan'da ve Güney Afrika'da görev yaptı. Mart 1886'da yüzbaşıyla terfi etti. Ekim 1887'de, yabancı diller ve ülkeler hakkındaki engin bilgisi nedeniyle kurmay yüzbaşı olarak Londra'daki Savaş Bakanlığı İstihbarat Dairesi'ne atandı. İngiliz İstihbaratı'nın Avusturya-Macaristan, Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve bağımsız Afrika devletlerinden sorumlu *E kısmında* görev yaptı ve 1892'ye kadar bu görevi sürdürdü. Ayrıca istihbarat toplamak amacıyla Türkiye, Yunanistan, Cezayir, Fas ve Avrupa'ya birkaç seyahat gerçekleştirdi. Callwell, Osmanlı ordusu hakkındaki *handbook* (el kitabı) geleneğinin 1892 tarihli ilk örneklerinden birinin oluşturulmasına da büyük katkı sağladı. 1897'de patlak veren Osmanlı-Yunan harbine Yunan ordusu safında askeri gözlemci (askeri ataşenin öncüsü) katıldı ve Dömeke Muharebesi'ni bizzat gözlemledi. Kasım 1900'de yarbaylığa terfi etti. 1903 sonrası Savaş Bakanlığı'nın seferberlik şubesinde, imparatorluk müdafaaasının genel meseleleriyle alakadar olan strateji kısmına Levazimat Dairesi Başkan Yardımcısı Vekili olarak atandı. Ekim 1904'te albaylığa terfi etti. Savaş Bakanlığı'ndaki görevi 1907'de sona erince *The Morning Post* gazetesinde çalışmaya başladı. 1909'da ise aktif hizmetten emekli oldu. Askeri tarih konusunda uzman Callwell, Ağustos 1914'te I. Dünya Harbi'nin patlak vermesi üzerine aktif hizmete geri çağrıldı ve tümgeneral rütbesiyle Savaş Bakanlığı'na bağlı Askeri Harekât ve Askeri İstihbarat Müdürlüğü'ne tayin edildi. Callwell, başarısızlığından kısmen de olsa sorumlu olduğu Çanakkale harekâtının planlanmasında rol oynadı. Ocak 1916'ya kadar Savaş Bakanlığı'nda kaldı. İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü görevine onun yerine 3 Ocak 1916'da Tümgeneral George Mark Watson Macdonogh tayin edildi. Callwell, Ocak-Şubat ve Mart-Mayıs 1916'da mühimmat tedariki hakkında görüşmeler yapmak üzere iki kere Rusya'ya gönderildi. 1916 sonbaharında İngiltere'ye geri döndü. Mayıs-Haziran 1917'de çok kısa bir süreliğine Genelkurmay Başkan Yardımcılığı görevine vekâlet etti. Callwell, I. Dünya Harbi'nin sona ermesinin ardından gazetecilik ve yazarlık kariyerine geri döndü. Aralarında 1915 Çanakkale Harbi'nin de bulunduğu çok sayıda kitap kaleme aldı (*Oxford Dictionary of National Biography*, 2004, s. 557-558; Ertekin, 2022, s. 80).

⁴ Raporda Osmanlı ordusunun tümen sayısı hakkında bir bilgi yoktur. Ancak Türkçe kaynaklarda bu tarihte Osmanlı ordusunun 42 tümeni olduğu belirtilmektedir. (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt, 1997, s. 10)

(Tablo B)

İtilâf Devletleri	Kuvvet Mevcudu	İttifak Devletleri	Kuvvet Mevcudu
Britanya (Hindistan ve diğer sömürge tümenleri dâhil)	700.000	Almanya	3.000.000
Fransa	1.800.000	Avusturya-Macaristan	1.500.000
Rusya	1.500.000	Osmanlı İmparatorluğu	634.000 ⁵
İtalya	650.000		
Toplam	4.650.000	Toplam	5.134.000

Ağustos-Ekim 1915'te *İtilâf* devletlerinin 4.650.000 ilâ 5.300.000, İttifak devletlerinin ise 5.000.00 ilâ 5.134.000 civarında askeri cepheye bulunmaktaydı (TNA, CAB 42/18/2).

4. Balkan Cephesi (1915-1916)

İngilizler, Temmuz 1915'te hala tarafsızlığı koruyan Bulgaristan'ı kendi saflarına çekmek için 300.000 asker yardımının yanı sıra Rusya ile iş birliği yapması halinde Tekirdağ'ı vaat etme müzakereleri yürüttükleri esnada Bulgaristan, *İtilâf* devletlerinin Çanakkale cephesinde almış olduğu mağlubiyet üzerine 12 Ekim 1915'te Sırbistan'a harp ilân ederek savaşa dâhil oldu (TNA, CAB 42/3/7; Başkaya, 2015, s. 58).

12 Ekim 1915 tarihli rapora göre Balkanlar'daki Avusturya-Alman birliklerinin toplam sayısı 200.000 civarındaydı. Bulgaristan'ın harbe dâhil olmasıyla İttifak devletlerinin Balkanlar'daki toplam kuvvetinin 500.000'e yükselebileceği öngörülmekteydi. Bu tarihte Yunanistan hala harbe dâhil olmuş değildi⁶ ve İttifak devletlerinin yaklaşık 150.000 askerle Selanik'e yürüme ihtimali söz konusuydu. *İtilâf* devletleri Bulgaristan'ın harbe dahilyle birlikte Sırbistan'a destek olmak için Gelibolu'daki birlikleri Balkanlar'a sevk etmeyi dahi gündemine almış böylece Bulgaristan'ın harbe girişi Gelibolu ve Balkanlar'daki dengeleri değiştirmişti. Gelibolu'daki İşgal Kuvvetleri Komutanı Ian Hamilton'un ifadelerine göre, Bulgaristan'ın savaşa dâhil olmasından sonra Gelibolu'daki Türk birliklerinin moral ve motivasyonunun arttığı, işgal kuvvetleri için ise işlerin daha kötüye gittiği anlaşılmaktadır. Ian Hamilton 24 Eylül 1915'te çektiği telgrafta derhal 60.000 askere ve her ay düzenli olarak cepheye sevk edilecek 20.000 takviyeye ihtiyaç duyduğunu bildirmekteydi. Hamilton ayrıca *Gelibolu'da haftada yaklaşık 3.500 civarında zayıf ver-*

⁵ Calwell'in raporda Osmanlı ordusunun kuvvet mevcuduna dair bilgi yoktur. Metne eklenen sayı, Çanakkale Komitesi'nin yakın tarihli bir başka raporundan alınmadır (TNA, CAB 42/4/15).

⁶ Yunanistan I. Dünya Harbi'ne Venezilos Hükûmeti'nin iktidara gelmesi sonrası Haziran 1917'de dâhil oldu.

diklerini de belirtmekteydi. Kumandana göre takviye kuvvetlerin bölgeye intikalinin 1 ay gecikmesi demek, işgal kuvvetlerinin her ay 15.000 kişi eksilmesi demekti (TNA, CAB 37/135/23).

Sırbistan'ı Balkanlar'da kendi kaderine terk etmek Britanya'nın itibarı açısından feci sonuçlar doğurabilirdi. Britanya, Sırbistan'ı kurtarmak adına elinden geleni yapmak zorundaydı. Kaldı ki bu aynı zamanda, tüm dünyada Almanya'yla baş edilmez olduğu ve Britanya'nın gücünün Almanların gazabına uğramış milletleri korumaya yetmediği algısını daha da derinleştirebilirdi. Zira bu algı, ilk kez İngilizlerin Belçika'yı korumada başarısız olmasıyla ile zihinlere girmiş, Rusya'ya destek ulaştırılamaması ile doruğa ulaşmıştı. Sırbistan'ın da kendi kaderine terk edilmesi bu algının dünyanın zihninde kalıcı olarak yer edinmesine neden olabilirdi. Böyle bir fikrin yayılmasının Doğu'daki akislerinin ne olacağı ise tahmin dahi edilmezdi. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, Balkanlardaki harekâta katılan Alman ve Avusturya ordularının toplam 200.000 kişi, Bulgarların ise 300.000 kişi olduğunu tahmin etmekteydi. Dolayısıyla Balkanlar'da İngilizlerin baş etmesi gereken toplam 500.000 kişilik bir kuvvet bulunmaktayken Sırbistan sadece 300.000 kişilik orduya sahipti. Öte yandan Sırp, 1914'te Avusturya birliklerini bir kez mağlup etmişlerdi, cesur askerlere sahiplerdi ve kendi coğrafyalarında savaşmaktalardı. İngilizler bir taraftan Türk kuvvetlerini Gelibolu'da meşgul ederken öte yandan Yunanistan ve Romanya'yı *İtilâf* devletleri safında harbe sokma hazırlıkları yapmaktaydı. Yunanistan, Romanya ve Sırbistan ittifak kurduğu takdirde *İtilâf* devletleri Balkanlar'da 1 milyona yakın bir orduya sahip olabilirdi (TNA, CAB 37/136/9).

5. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı Raporuna Göre 1916-1917'da Genel Durum

1916-1918 tarihleri arasında İngiliz Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten Mareşal William Robert Robertson (1860-1933) tarafından, İngiliz Savaş Komitesi'ne hitaben yazılan Kasım 1916 tarihli memoranduma göre, I. Dünya Harbi'nde Mezopotamya'daki İngiliz kuvvetlerinin temel görevi, İran petrol yataklarını ve boru hattını korumak, Basra'yı kontrol altına almak, düşmanların Basra Körfezi ve Güney İran'a erişmesini engellemektir. İngilizler açısından Mezopotamya'da nehir ve demiryolu ulaşımını kontrol altına almak son derece stratejik bir hamle idi. Öte yandan Robertson'a göre Balkanlar/Makedonya'da muhabere imkânları sınırlı olduğundan bu bölgede gerekli büyüklükte bir ordunun başarılı bir harekât yürütebilmesi oldukça zordu. Balkanlarda düşman kuvvetlerine karşı istikrarlı bir harekât ancak kış mevsiminde gerçekleştirilebilirdi. Ayrıca bu harekât Rusya'nın -Ağustos 1916'da harbe dâhil olan Romanya'ya verebileceği desteğin derecesine bağlıydı.

1916'da, İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, Fransız ve Rus yetkililerin yoğun talepleri üzerine -Batı cephesinden bir tümen de dâhil olmak üzere- toplam 39.000 tüfeğe sahip takviye kuvvetin Balkanlar'a gönderilmesine karar verdi. İngiliz Genelkurmay Başkanı Robertson, müttefiklerin ısrarları üzerine Balkanlar'a gönderilen tümenin batı cephesindeki kuvvetlerin dağılmasına ve cephenin genişlemesine neden olacağı kanaatindeydi. Robertson'a göre, 'düşman orduları' Batı cephesinde askeri kuvvet, uçak, top ve mühimmat tedariki açısından *İtilâf* ordularından daha yetersiz durumdaydı. Bu genel yetersizlik, 1 Temmuz 1916'dan beri yürütülen tarruzlarla, düşman mevzilerinin birbiri ardına *İtilâf* devletlerinin eline geçmesine neden olmaktaydı. Üst üste kaybedilen mevziler düşman piyadesinin cesaret ve direncini kırmakta buna karşı *İtilâf* hücumları taze birliklerle kesintisiz devam etmekteydi. İttifak devletleri, Batı cephesinde sürekli geri çekilmekte, mevzileri işgal edilmekte ve muhabere/iletişim hatları kesilmekte ve ulakları/habercileri yakalanıp öldürülmekteydi. Robertson'a göre, Temmuz 1916

sonrası batı cephesinde müdafaa pozisyonunda olan İttifak kuvvetleri, bir sonraki taarruzun nereye yapılacağı konusundaki istihbaratı bir türlü edinemediği için büyük bir dezavantaj yaşamaktaydı. Bu durum birlikler ve üst komuta heyetinde genel bir tedirginlik ve endişeye neden olmaktaydı. Almanların batı cephesindeki karargâhlara, -gerçekte böyle bir şey olmadığı halde- *İtilâf* taarruzlarının geri püskürtüldüğünden bahsettiği bildiriler dağıtarak propaganda yapması, bu tedirginliğin en açık alametlerinden biriydi. Robertson, 1916 yılının ikinci yarısında Almanların içinde bulunduğu moral bozukluğunu İngiliz ordusunun *1914 baharı ve kışında*⁷ yaşadığı moral ve motivasyon kaybına benzetmekteydi. Her hâlükârda 1916 Temmuz'undan sonra Batı cephesinde maddi ve moral üstünlük Britanya'nın başını çektiği *İtilâf* devletlerinin eline geçmiş durumdaydı. Bu durumdan tamamen faydalanmak adına 'düşman'a *İtilâf* taarruzlarından kurtulma imkânı verilmemesi hayati önem taşımaktaydı. Robertson'a göre, düşmana yapılan baskının hafifletilmesi, sadece çok daha güçlü müdafaa hatlarının teşkiline zemin hazırlamakla kalmayacak aynı zamanda İttifak ordularının bir dizi mağlubiyetlerle sarsılan moral ve direncini yeniden kazanmasına neden olabilirdi. Üstelik Batı cephesinde baskının devam ettirilmesi 'düşman'ın, Batı cephesinden Doğu cephesine hatırı sayılır miktarda birlikler sevk etmesine de engel olacaktı (TNA, CAB 42/22/05).

Almanların Haziran 1916'da cephede 169 tümeni bulunmaktayken *Ekim 1916* itibarıyla bu sayı 197'ye çıkarılmıştı. Alman tümenlerinin doğu ve batı cephelerindeki sayısal dağılımı şöyleydi:

Cephe	1 Haziran 1916	1 Temmuz 1916	24 Ekim 1916
Batı Cephesi	122 tümen	119,5 tümen	127 tümen
Doğu Cephesi	47,5 tümen	51,5 tümen	70 tümen
Toplam	169,5 tümen	171 tümen	197 tümen

Robertson'a göre, bu yeni tümenlerin büyük çoğunluğu, mevcut tümenlerin ortalama kuvvet sayısının azaltılmasıyla teşkil edilmişti. Bu yüzden doğu ve batı cephelerindeki tümen sayısındaki göreceli artışın daha gerçekçi bir tahlilini yapabilmek için toplam tabur sayılarına bakılması gerekmektedir:

Cephe	1 Haziran 1916	1 Temmuz 1916	24 Ekim 1916	Toplam
Batı Cephesi	1.373 tabur	1.334 tabur	1.299 tabur	4.006 tabur
Doğu Cephesi	600 tabur	639 tabur	821 tabur	2.006 tabur
Toplam	1.973 tabur	2.012 tabur	2.120 tabur	6.012 tabur

1916 yılının ikinci yarısında cephedeki Alman birliklerinin (6.012 tabur) üçte ikisi (4.006 tabur) Batı cephesindeydi. Robertson'a göre bu tarihe kadar Almanlara karşı kazanılmış tek başarının batı cephesinde gerçekleşmesi de oldukça dikkat çekiciydi.

⁷ Robertson'un bu tespitine 1915-1916'da Çanakkale'de yaşanan moral bozukluğunu da eklemek gerekir.

İngiliz Savaş Komitesi, 28 Aralık 1915 tarihli toplantısında Fransa ve Flandre'nin I. Dünya Harbi'nin ana harekât bölgeleri olduğuna karar vermişti. İngiliz Genelkurmayı, Savaş Komitesi ve Fransız askeri otoriteleri, 1916 sonbaharı ve kışı boyunca, Batı cephesinde, *hazır düşmanın moral ve motivasyonu zayıflamışken toparlanmasına imkân vermeden baskıya devam etmek* düsturuna dayalı *taarruz stratejisinin sürdürülmesi gerektiği* konusunda hemfikirdi. Üstelik eldeki maddi imkânlar da buna gayet elverişli durumdaydı. 1 Ocak 1916'da İngilizlerin Fransa'da 1.938 sahra topu, 785 obüsü ile ağır topu vardı. Kasım 1916'ya gelindiğinde bu sayı 3.060 sahra topu, 1.879 obüs ve ağır topa ulaşmıştı. Fransa'da imâl edilen *günlük* ortalama mühimmat miktarı 1916 Ocak'ı başlarında *30.000 mermi* iken Kasım 1916'da bu sayı *210.000 mermiye* çıkarılmıştı. İngiliz Genelkurmay Başkanı, Savaş Komitesi'ne şunları belirtmekteydi: "*Komite, taarruzu genişletme gücünün esas itibariyle cephedeki top sayısına ve mühimmat tedarikine bağlı olduğunu anlayacaktır. Fransa'da konuştuğum tüm komutanlar, 'geniş bir cephede taarruza geçmemizi sağlayacak yeterli top ve mühimmatımız olsaydı, düşman hatlarını çoktan yarıp geçmiştik' diye düşünmekte bu yüzden gerekli toplara sahip olacakları anı büyük bir sabırsızlıkla beklemektedir. Bununla birlikte, Ordu Konseyi (Army Council)'nin üzerinde özellikle durulmasını istediği bir diğer çok önemli husus da insan meselesidir. Hâlihazırda Fransa'daki ordumuz teşkilinden yaklaşık 80.000 kişi eksiktir: bu eksikliğin mümkün olan en kısa sürede telafi edilmesi gerekmektedir ve 1917 baharına kadar Fransa'daki kuvvetlerimizi arttırmak için her türlü çaba sarf edilmelidir. Bu nedenle Britanya'nın insan kaynağından azami derecede istifade ederek Batı cephesini takviye etmesi son derece hayatidir*" (TNA, CAB 42/22/05).

İttifak devletleri, coğrafi konumları itibariyle *İtilâf* devletlerine nazaran önemli bir avantajı, yani karadan bağlantı ve sevk avantajına sahipti. Üstelik bu avantajı merkezi kontrol ile daha büyük bir avantaja dönüştürmüştü. Dolayısıyla İttifak devletleri duruma göre, bir harekât alanından diğerine asker ve mühimmat sevk edebilmekte ve ortak bir plana göre hareket edebilmekteydi. Buna karşın *İtilâf* devletleri, Doğu cephesindeki noksanları Batı cephesinden ikmal etmeyi ya da Fransa'nın azalan ordularını Rusya'nın sahip olduğu muazzam insan kaynağı ile takviye etmeyi neredeyse imkânsız hale getiren kopuk muhabere/iletişim hattından mustarıptı. İngiliz Genelkurmay Başkanı'na bakılırsa hiçbir *İtilâf* devleti, Almanya'nın müttefiklerine yaptığı gibi, kendi iradesini diğerlerine dayatamamaktaydı⁸. Her ne kadar Fransa ve İngiltere Batı cephesinde son derece uyumlu bir şekilde hareket ediyor olsalar da, İtalyanların operasyonları ile İngiliz ve Fransızlarınkiler arasında gerçek bir işbirliği mevcut değildi. Üstelik çok sayıdaki İtalyan birliklerinin İtalya sınırlarından Fransız cephesine sevk edilme imkânı da yoktu. Robertson'a göre merkezi bir otoritenin olmaması yüzünden *İtilâf* devletleri sahip olduğu üstün askeri kapasitesini lâıyıkıyla kullanamamaktaydı. *İtilâf* orduları, İttifak ordularından *41,5 milyon kişi daha fazlaydı* ancak bu kuvvetler arasında savaşma kapasitesi oldukça düşük yaklaşık 1 milyon Rumen, Belçikalı, Sırp ve Portekizli bulunmaktaydı. Üstelik 5 milyon Rus, silah ve mühimmat açısından yetersiz durumdaydı. Robertson'a göre *zafere giden yol sadece insan kaynağına değil aynı zamanda liderlik ve silahlanmaya bağlıydı*. Örneğin Romanya, beceriksiz bir lider idaresinde güçlerini heba etmişti. *Özellikle Ruslar ve Rumenler, harp materyali açısından büyük eksiklik çekmekteydi. İki yıllık (1914-1916) çabaya rağmen Batılı devletler Rusya'ya ihtiyaç duyduğu ağır topların onda birini dahi gönderememişti. Üstelik 1916'da kışın*

⁸ I. Dünya Harbi esnasında Alman Askeri Misyon Heyet Liman von Sanders'e bakılırsa durum hiç de İngiliz Genelkurmay Başkanı'nın tahmin ettiği gibi değildi. "Osmanlı Devleti'ndeki Alman otoriteleri birlikte uyum içinde hareket edememiş, imparatorluk topraklarında görevlendirilen Almanlar birbirlerinin hilafına çalışarak telafisi imkânsız zararlarla neden olmuştu (Ertekin, 2024c, s. 115-116).

yaklaşması, Alman denizaltılarının (u-bot) etkin faaliyeti nedeniyle artan muhabere/iletişim zorlukları, bu eksikliğin giderilme imkânını daha da güçleştirmişti (TNA, CAB 42/22/05).

Mayıs 1916 tarihli bir başka İngiliz raporuna yansıyanlar Rusya'ya gönderilemeyen yardımın boyutlarına ışık tutması açısından kayda değerdir. Rusya bahsi geçen tarihte İtilâf devletlerinden toplamda 59.000.000 Sterlin değerinde yardım talep etmişti. İngiliz Savaş Bakanlığı kayıtlarına göre Rusya'nın, üniforma imali için kumaş ve muhtelif kimyevi maddelerin yanı sıra 2.000.000 tüfeğe ve 2.000.000.000 fişeğe ihtiyacı vardı (TNA, CAB 37/147/6). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kasım 1914'te Almanya'nın yanında harbe dâhil olması müttefikler arasındaki muhabere/iletişim hatlarının kesilmesine neden oldu. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kapatılması Rusya'nın tahıl ihraç edip silah ve mühimmat ithal edebilmesinin önünde en büyük engeldi (Kennedy, 1988, s. 256).

İngiliz Genelkurmay Başkanı Robertson yukarıda anılan raporunda her ne kadar doğrudan bu meseleye değinmese de Çanakkale cephesinin geçilememesi Rusya ile iletişimin kurulmaması anlamına gelmekteydi. Nitekim İngiliz Genelkurmay Başkanlığı bu meseleyi bir başka stratejik değerlendirme raporunda şöyle izah etmekteydi: *Britanya'nın Çanakkale'deki başarısızlığı Rusya'daki devrimin ana nedenlerinden biridir. devletleri Karadeniz üzerinden Rusya ile iletişimi devam ettirebilseydi Rus İmparatorluğu muhtemelen hiç çökmeyecek ve hâlihazırda devasa bir güce dönüşecekti* (TBL, IOR/L/PS/10/623).

Kasım 1916'da harp, tüm cephelerde bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Mareşal Robertson'a göre, *bu savaştan çıkarılacak en açık ders, en cesur birliklerin dahi etkin bir şekilde karşı koymayı başaramadıkları düşman ağır toplarıyla karşılaştıklarında, ya çok az ilerleme kaydedebildikleri ya da hiç ilerleme kaydedemedikleriydi. Piyade birlikleri ağır toplar karşısında çaresiz kalmaktaydı. Doğu cephesinde İttifak devletlerinin tesis ettiği moral üstünlük Alman ağır topçularının üstün ateş gücü sayesinde mümkün olabilmisti*.

İtilâf devletlerinin sahip olduğu 9.000.000 yedek/ihtiyat askerin sadece küçük bir kısmı derhal istifade edilebilir durumdaydı. 400.000 Rumen, Belçikalı ve Sırp pek az muharip değere sahipti. 5.000.000 milyon Rus, silah, tüfek ve teçhizat eksikliği çekmekteydi ve 1.250.000 İtalyan askeri kendi topraklarına mihlanmış vaziyetteydi. Buna karşın 2.000.000 Alman ve 800.000 Avusturyalı istifade ve sevk edilebilir haldeydi. Bu nedenle *İtilâf* devletlerinin 9.000.000 yedek askeri ile İttifak devletlerinin 3.250.000 yedek askeri arasındaki eşitsizlik, fiili olmaktan ziyade sadece kâğıt üzerindeydi (TNA, CAB 42/22/05).

İngiliz Genelkurmay Başkanı, Osmanlı İmparatorluğu hakkında ise şu yorumda bulunmaktaydı: *"Pek çok şey Almanya ve müttefiklerinin direnme gücüne bağlıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda tükenmişlik alametleri mevcuttur. Osmanlı ordusunun Kafkasya'da gerçekleştirdiği son yeniden yapılanma, asker sıkıntısı çektiklerine işaret ediyor gibi görünmektedir. Yaklaşık bir yıldır stratejik ihtiyat olarak elde tutulan kuvvetlerden 6 tümenin Avrupa'da istihdam edilmesi ve diğer tümenlerin Kafkasya ordularına katılması, Osmanlı'nın 1917 ilkbaharında Doğu sınırlarında güçlü bir harekât yürütme kapasitesini olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, Rusların Kafkasya'da önemli başarılar elde etmeleri, Dicle'ye ulaşmaları ya da Diyarbakır üzerinden Bağdat Demiryolu'na ilerlemeleri halinde, Mezopotamya ve İran'da bir Osmanlı ordusunun varlığını sürdürmesini güçleştirebilir"* (TNA, CAB 42/22/05).

Robertson'a göre, Bulgaristan 1912-1913 Balkan harpleri nedeniyle uzun süreli yıpratıcı bir taarruzun yol açacağı kayıpları karşılayabilecek yedek asker havuzuna sahip değildi ve barış

zamanı geldiğinde Balkanlar'daki nüfuzunu korumak adına eldeki erkek nüfusu mümkün olduğunca muhafaza etmek isteyebilirdi. Almanya ise adeta azalmayan bir kuvvetle savaşa devam etmekteydi. Üç ay içinde 27 yeni tümen teşkil etmiş ve harp kuvvetine 300.000 kişi daha eklemiştir. Almanya'nın, Batı cephesinde hala 1 ilâ 2 milyon civarında askeri vardı ve bu direnç savaşın daha da uzayacağına alametti. Öte yandan Almanya'nın ekonomik durumunun altı ay içinde daha da kötüleşmesi muhtemeldi. Zirai hasat, başta tahmin edildiği kadar iyi olmamıştı ve özellikle patates kıtlığı, hem yoksullar hem de hayvancılıkla uğraşanlar tarafından çok fazla hissedilecekti. Ülkede süt ve tereyağı başta olmak üzere her nevi yağ eksikti. 1915'te büyük miktarlarda tahıl ve yağ ithal ettiği Romanya pazarının kapanması ve giderek artan abluka, 1917 baharında Almanya'daki yaşam koşullarını neredeyse dayanılmaz hale getirebilirdi. İngiliz Genelkurmay Başkanı'na göre harbin ne zaman sona ereceğini öngörmeye çalışmak beyhudedeydi. Şu durumda söylenebilecek tek şey vardı: 1916 senesinin ikinci yarısı itibariyle 'düşman'ın askeri gücü kırılmaktan çok uzaktı ve *İtilâf* devletleri politikalarından vazgeçmediği takdirde kesinlikle sonuna kadar savaşmaya devam edeceklerdi. İtilâf devletleri kesin bir zafer kazanmak istiyorsa tüm taarruz ve müdafa kaynaklarını sonuna kadar kullanmaya devam etmeli, düşman kıyılarını en sıkı şekilde abluka altına almalıydı. Ayrıca donanma, mümkün olan en fazla sayıda askerin cepheye sevk edilmesi için orduya destek vermeli, seferber edilmeye müsait tüm erkekler harbe hazır hale getirilmeliydi (TNA, CAB 42/22/05).

18 Ekim 1916 itibariyle *İtilâf* devletlerinin Batı cephesinde 4.544.000, doğu cephesinde 4.701.000, güney cephesinde 1.595.600, Balkanlar'da 696.800, Ortadoğu'da 635.000, Yurt müdafaasında 1.665.000 olmak üzere toplamda 13.837.400 muvazzaf/aktif ve 8.937.000 ihtiyat/yedek kuvveti vardı⁹.

18 Ekim 1916 tarihi itibariyle İttifak devletlerinin Batı cephesinde 3.150.000, doğu cephesinde 3.325.000, güney cephesinde 795.000, Balkanlar'da 517.000, Ortadoğu'da 435.000, Yurt müdafaasında 898.000 ve toplamda 9.120.000 muvazzaf ve 3.212.000 ihtiyat/yedek kuvveti mevcuttu. Raporda Osmanlı ordusunun *muvazzaf (500.000) ve ihtiyat (300.000)* kuvvetlerinin toplam miktarı ise 800.000 olarak verilmişti (TNA, CAB 42/22/05).

Rapordaki istatistiklere göre Kasım 1916 itibariyle *İtilâf* devletlerinin toplam asker sayısı (aktif/muvazzaf ve yedek kuvvetler dâhil) 22.774.400 iken, İttifak devletlerinin toplam asker sayısı (aktif/muvazzaf ve yedek kuvvetler dâhil) 12.332.000'di. Bu istatistikler 1916 senesinin ikinci yarısında *İtilâf* devletlerinin cephede sayısal üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu verilere bakarak *İtilâf* devletlerinin daha geniş bir askeri kapasiteye sahip olduğu ve stratejik olarak Batı cephesine daha fazla önem verdiği anlaşılmaktadır. Buna karşın İttifak devletleri ise eldeki asker havuzunu Doğu ve Batı cephelerine daha dengeli dağıtmış görünmektedir.

6. Düşman Personeli Komitesi ve Almanya'nın Durumu (1914-1917)

İngiliz Savaş Komitesi'nin 10 Mayıs 1916 Çarşamba günü Downing Street'te gerçekleştirdiği toplantıda, düşmanın muhtemel personel kaynaklarını incelemek ve raporlamak amacıyla bir komite oluşturulmasına karar verildi. Bu doğrultuda Birinci Dünya Harbi esnasında Düşman

⁹ Bu dağılım, *İtilâf* devletleri askerlerinin genellikle Batı ve Doğu cephelerine yoğunlaştığını göstermektedir. Bahsi geçen iki cephede *İtilâf* devletlerinin toplamda yaklaşık 9.245.000 askeri bulunmaktaydı ki bu, toplam aktif kuvvetlerin yaklaşık %67'sini oluşturmaktaydı. İttifak devletlerinin güney cephesi, Balkanlar ve Ortadoğu'da ise daha az sayıda askeri bulunmaktaydı.

Personeli Komitesi (Enemy Personnel Committee) adıyla bir birim teşkil edildi. Bu komite İmparatorluk Müdafaa Komitesi'ne bağlı olarak çalışmakta ve düşman personel mevcutlarının değerlendirilmesi, takibi ve ilgili stratejilerin oluşturulması ile meşgul olacaktı. Düşman Personeli Komitesi, Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Bulgaristan personeli hakkında iki rapor hazırladı. Bu raporlarda bahsi geçen ülkelerin toplam nüfusu, toplam nüfus içinde seferberlik yaş aralığındaki erkeklerin sayısı, ordunun muvazzaf ve yedek asker miktarı, cephede yaşanan kayıplar vs. hakkında muhtelif tahminler ortaya konulmaktaydı.

Düşman Personeli Komitesi'nin ilk raporundaki tüm istatistikler İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü, İngiliz Savaş Bakanlığı ve Britanya'nın muhtelif birimlerinden toplanan istihbaratın yanı sıra Fransız Savaş Bakanlığı'nın 15 Mart 1916 tarihli gizli raporundaki bilgiler ile açık ve gizli kaynaklardan toplanan bilgilere göre şekillendirilmişti. Fakat raporda verilen istatistikler ancak 'tahmini' rakamları ortaya koymaktaydı. İngiliz istihbaratı bu tahminlerini, ülkeler arasındaki farklılıkları gözeterek, Fransa'nın nüfus ve ordu kapasitesini merkeze alarak oluşturmuştu. Buna göre Fransa ve Almanya'da seferberlik yaşı 19-47 yaş aralığını kapsamaktaydı. Fransa, harbin başlamasından Eylül 1916'ya kadar 6.000.000 civarında erkeği seferber etmişti. Fakat komitenin elinde Almanya'nın bahsi geçen tarihe kadar kaç kişiyi silahl altına almış olduğuna dair güvenilir istihbarat yoktu. Bu yüzden Almanya'nın seferber ettiği asker sayısına yönelik tahminler, 1 Aralık 1910 tarihli Alman resmi nüfus sayımı sonuçları ile 1909-1912 yılları arasında Almanya'daki doğum ve ölüm oranları dikkate alınarak yapılmıştı. Yapılan hesaplara göre 1 Aralık 1915 itibariyle *Almanya'da 17-55 yaş aralığında toplam 17.800.000 civarında erkek vardı. 18-47 yaş arası erkek nüfusu 14.200.000 civarındaydı ve bu sayı toplam erkek nüfusunun %76'sına denk gelmekteydi.* İngiliz ve Fransız Savaş bakanlıklarının tahminlerine göre 1915'te Almanya'nın seferber edebileceği erkek nüfusu 13.000.000 civarındaydı. İngiliz askeri İstihbaratının tahminlerine göre ise bu sayı 11.200.000 civarındaydı. Bu 11.200.000 kişiden 4.000.000'u cephede, 1.000.000'u muhabere/iletişim hatlarında, 1.000.000'u askeri talimde, 200.000'i ise donanmada hizmet uygundu.

Komite üyeleri ayrıca Alman resmi zayıat listelerini de yakından takip etmekteydi. Bu resmi listelerde zayıat miktarları hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttu. Bu resmi Alman listelerine göre savaşın ilk yıllarında Alman zayıat miktarları şöyleydi:

1914	Zayıat
Ağustos	9.213
Eylül	125.423
Ekim	279.753
Kasım	235.285
Aralık	201.952
1914 Ağustos-Aralık Toplam	851.626
1915	Zayıat

İngiliz İstihbarat Raporlarına Göre İstatistiklerle I. Dünya Harbi (1914-1918)

Ocak	163.801
Şubat	96.241
Mart	135.742
1915 Ocak-Mart Toplam	395.784

1 Kasım 1914'ten Şubat 1915 sonuna kadar yayımlanan Alman resmi zayıat sayılarında sürekli bir düşüş göze çarpmaktaydı. Üstelik Alman ordusu bu zayıat miktarlarını telafi etmek adına Ekim 1914'te 13 adet ve Ocak 1915'te ise 9 adet yeni tümen teşkil etmişti. I. Dünya Harbi'nin ilk 18 ayında (Ocak 1916 sonuna kadar) Almanya 800.000 ölü ve ağır yaralı, 180.000 esir ve 1.122.000'i kalıcı kayıp olmak üzere toplamda yaklaşık 2.102.000 zayıat vermişti. Komitenin tahminlerine göre Almanya I. Dünya Harbi'nin ilk 18 ayında *her ay ortalama 116.750* askerini kaybetmişti. Şubat, Mart, Nisan ve Mayıs aylarındaki kayıpların tüm savaşın ortalamasına eşit olduğu varsayıldığında, 31 Mayıs 1915'e kadar Almanya'nın toplam zayıatının 2.600.000'e çıkacağı öngörülmekteydi. Ayrıca bunlara ilaveten 700.000 geçici kayıp söz konusuydu.

31 Aralık 1915 itibariyle *18-47 yaş aralığında* (1889-1917 tertipleri dâhil) Alman personele dair genel bilanço şöyleydi:

Cephede	4.000.000
Muhabere/İletişim hatlarında	1.000.000
Almanya'daki karargâhlarda	1.000.000
Donanmada	200.000
Daimi Zayıat	2.600.000
Geçici Zayıat	700.000
Seferber edilebilir olup mutlaka sanayide tutulması gereken erkekler (en az)	1.000.000
Endüstride istihdam edilen ancak vazgeçilmez olmayan seferber edilebilir erkekler (en fazla)	700.000
Çoğunlukla askerliğe elverişli olmadığı için seferber edilemeyen erkekler	3.000.000
Toplam	14.200.000 (TNA, CAB 42/19/4)

Raporda 4.000.000 olarak verilen cephede bulunan asker sayısı muvazzaf ve yedek birliklerin toplamından oluşmaktaydı.

Düşman Personeli Komitesi'nin 30 Nisan 1917 tarihini taşıyan ve Eylül 1917'de basılan güncellenmiş ikinci raporuna göre, Almanya'nın 18-48 yaş aralığındaki erkek nüfusunun 14.801.000 civarında olduğu tahmin edilmekteydi. Bu sayı, 1889-1918 tertipli erkek nüfusu kapsamaktaydı. Ancak Alman askerlerinin toplam sayısı bundan biraz daha fazlaydı, çünkü bu-radaki sayılar, harbin başlangıcından bu yana hayatını kaybetmiş olanları kapsamamaktaydı.

Komite, ilk raporunda Fransız ordusunun seferberlik ilkelerini esas alarak diğer orduları analiz etme yolunu tutmuştu. Bunu yaparken, 18-48 yaş arası erkeklerin yaklaşık % 20 ila 25'inin askeri hizmete uygun olmadığına yönelik önceki tecrübeleri göz önünde bulundurmuştu. Oysa edinilen yeni bilgiler, özellikle ele geçirilen savaş esirlerinin yaş aralığının daha düşük olması I. Dünya Harbi'nde seferberlik yaş marjının daha da geniş olduğunu ortaya koymuştu. Bu kanıt komite üyelerini I. Dünya Harbi'ndeki uygulamaların hiçbir şekilde daha önceki harp tecrübelerine dayandırılmayacağı sonucuna götürmüştü.

Komite, Nisan 1917 itibarıyla Almanya'da mühimmat üretiminde 1.000.000, kömür, demir ve çelik üretiminde 350.000, demiryollarında 500.000 olmak üzere belli başlı endüstri kol-larında yaklaşık *asgari* 1.850.000 kişinin istihdam edildiği kanaatindeydi. Raporunda ayrıca Al-manya'nın nakliye, gemi inşası, postane, tarım gibi alanlarda kaç kişiyi (kadın, erkek, genç kız, genç erkek, esir vs.) istihdam etmiş olabileceğine dair istatistikler yer almaktaydı.

Raporunda *meslekler* başlığı altında ilginç bilgiler de vardı. Örneğin Ağustos 1915'te Berlin Mimarlar Birliği'nin 3.000 üyesinden 1.000'i cepheye sevk edilmişti. Prusya Eğitim Bakanı, 29 Ocak 1917'ye kadar 10.950 ilk ve ortaokul öğretmeninin savaşta hayatını kaybettiğini bildirmişti. Komite'ye göre bu resmi açıklama, bu rakamın sadece Prusyalılar için geçerli olduğunu ve tüm Almanya nazarı dikkate alındığında savaşta hayatını kaybeden öğretmen sayısının son derece yüksek olduğunu ortaya koymaktaydı. 12 Temmuz 1916 tarihli *Berliner Tageblatt* gazetesinde, Prusya Temel Eğitim Dairesi Başkanı, cephede görev yapan Prusyalı öğretmen sayısının 40.000 ilâ 50.000 arasında olduğunu ve savaşta ölenlerin sayısının ise 4.000 olduğunu beyan edilmişti. Bu bilgilere göre cephedeki Prusyalı öğretmen zayıtı, Temmuz 1916'daki 4.000 sayısından Ocak 1917'ye gelindiğinde 10,950'ye yükselmişti. Alman Öğretmenler Birliği, 15 Mayıs 1915'e kadar orduda göreve çağrılan toplam öğretmen sayısının 64.501 olduğunu, bu sayı-nın imparatorlukta toplam öğretmen sayısının (187.557) % 34,39'una tekabül ettiğini açıklamıştı.

Alman resmi makamlarının 8 Mayıs 1917'ye kadar yayımladığı zayıt listelerindeki ölü, esir ve kayıpların toplamı 1.625.537'di. Komite üyeleri, geç yayımlanmaları nedeniyle, bu listelerin Almanların cephedeki zayıtlarını tam manasıyla yansıtmadığı görüşündeydi. Mart 1917 sonuna kadar *İtilâf* devletleri tarafından ele geçirilen Alman esirlerinin sayısı 380.000 civarındaydı. Bu sayı düşüldüğünde, savaşın ilk 32 ayında Almanlar tarafından resmen açıklanan ölüm sayısı 1.295.000 olmaktadır. *Alman resmi rakamlarına göre harbin başlangıcından bu yana bildirilen ölüm sayısı ayda ortalama 40.000 civarındaydı.* Buna Nisan 1917'deki ağır çatışmalar esnasında hayatını kaybeden 40.000 civarındaki kalıcı zayıt da eklendiğinde toplam rakam 1.335.000 olmaktadır. Fakat Alman zayıt listeleri yaralanma yahut hastalık nedeniyle kalıcı olarak sakat kalan askerlerin sayısı hakkında bilgi vermemekteydi. Fakat İngiliz deneyimine göre cepheye kaybolan ya da kalıcı olarak sakat kalan askerlerin, toplam kalıcı zayıta oranı 1'e 1'di. Buna göre 30 Nisan 1917'de genel manzara şöyleydi:

Harbin Başlangıcından Nisan 1917'ye kadar toplam Alman zayıatı:

Ölüler	1.335.000
Kalıcı olarak askerliğe elverişsiz hale gelenler	1.335.000
Esirler	380.000
Toplam	3.050.000

16 Mart 1916 tarihli Fransız Genelkurmay raporu, *kusurlu* olduğunu kabul ettiği verilere dayanarak bu oranı 100 ölüye karşılık 59 iş göremez şeklinde tahmin etmekteydi. Bu yüzden komite üyeleri, cephede *hizmete elverişsiz* kategorisine ayrılan askerlerin ölümlere oranının Alman ordusunda biraz daha düşük olabileceğini varsaymaktaydı. Bu nedenle, komite sadece Alman resmi zayıat listelerinden yola çıkarak kalıcı kayıpların 3.000.000'a yakın olduğu sonucuna varmıştı.

Seferber edilebilecek toplam asker sayısının 11.000.000 civarında olduğu tahmin edildiğine göre (Berlin'deki son Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi, bu sayının 12.000.000 olduğunu bildirmişti), toplam ölü sayısı yaklaşık 1.700.000, toplam kalıcı zayıat ise 3.5-4 milyon civarındaydı. Komite, Nisan 1917'ye kadar gerçekleşen geçici zayıatın ise 500.000 civarında olduğu kanaatindeydi (TNA, CAB 24/3/24).

6.1. Almanya'nın Tüm Cephelerdeki Kuvvet Miktarı (Nisan 1917)

30 Nisan 1917 itibarıyla Almanya'nın cephede, 4 müstakil Landwehr (ihtiyat) tugayı dâhil toplam *232 tümeni* mevcuttu. Tüm cephelerde fiili olarak görev yapan piyade taburlarının sayısı ise 2.262 idi. Bütün bunların yanı sıra Almanya 298 Landsturm (müstahfız) piyade taburuna sahipti. Makineli tüfek bölükleri haricinde, tüm *piyade taburlarının 1000 kişilik kuvvet mevcudu*, yeni asker bulmada yaşanan sıkıntılar yüzünden 750 kişiye düşürülmüştü. Ayrıca Almanya'nın vasıflı işgücü, tarım, madencilik, mühimmat üretimi ve demiryolu atölyelerine kaydırılmaktaydı. Alman nüfusunun yaklaşık 4/1'i tarımda istihdam edilmekteydi ve bunların büyük kısmı harp esnasında silahaltına alınmış durumdaydı.

30 Nisan 1917'de Almanya'nın silahaltında bulunan muvazzaf ve yedek askerlerinin sayısı şöyleydi:

Muharebe alanında: sınır hattında, piyade taburları, Jäger taburları, Landsturm taburları, makineli tüfek birlikleri ve atsız süvari	2.204.000
Ordunun diğer şubeleri	2.570.000
Cephe karargâhlarında talim gören acemiler	224.000
TOPLAM	4.998.000

Ferdi Ertekin

Almanya'da silahaltında olanlar (yeni teşkil edilen birliklerde ve karargâhlarda bulunan askerler hariç)	645.000
Yeni teşkil edilen birlikler	200.000
Karargâhlarda bulunanlar (1919 tertibi hariç)	420.000
ALMANYA'DAKİ TOPLAM ASKER SAYISI	1.265.000
SİLAHALTINDA OLAN GENEL ASKER SAYISI (1919 TERTİBİ HARIÇ)	6.263.000

Fransız Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan müstakil bir tahmine göre Almanya'nın silahaltındaki toplam asker sayısı 6.315.000'di ve bu rakam komitenin hesabından sadece 52.000 fazlaydı.

30 Nisan 1917 tarihli Alman personeline ilişkin (1889-1919 tertipleri dâhil) genel tablo şöyle verilmekteydi:

(1889-1918 tertipleri dâhil) Kara ordusunda silahaltındaki personel	6.263.000
(1889-1918 tertipleri dâhil) donanmada silahaltındaki personel	175.000
1919 tertibi (1917'de silahaltına alınabilecek acemiler)	500.000
Kalıcı Zayıat	3.800.000
Geçici yaralanma ve sakatlıklar yüzünden askerliğe elverişsiz hale gelenler	500.000
Donanmadaki zayıatlar	35.000
Seferber edilebilir olduğu halde sivil hizmette tutulan personel	3.000.000
1919 tertibinde askerliğe elverişli olmayan erkekler	150.000
Yukarıdaki kategorilerden bağımsız fiziki olarak askerliğe elverişli olmayanlar	500.000
Kayıplar, kendilerinden haber alınamayanlar	627.000
TOPLAM	15.550.000

Almanya'nın 15.550.000 kişilik erkek nüfusunun 14.900.000'i 1889-1918 tertiplerindedi. 650.000 kişi ise 1919 tertibine ait asker sayısıydı. Düşman Personeli Komitesi bir önceki rapor ile ikinci rapor arasındaki farkı fiziki olarak askerliğe elverişli olmayanların dahi silahaltına alınmasına bağlamaktaydı. Ayrıca 1917'de, 18 yaşına giren 1919 tertipleri de silahaltına alınmıştı. Almanya'nın silahaltındaki 6.263.000 askerine ilaveten henüz cepheye sürülmemiş 620.000 kişilik landwehr/ihtiyat birliği mevcuttu. Komite üyeleri, tüm cepheelerde savaşın 1916'daki gibi devam etmesi halinde, Almanya'nın temel gıda tedarikini feda etmeksizin mühimmat üretiminden orduya daha fazla asker kaydıramayacağı görüşündeydi (TNA, CAB 24/3/24).

6.2. İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın Mühimmat Üretim Miktarları (1917)

Harbin başlarında (1913-1914) Avusturya-Macaristan ve Almanya, dünyadaki toplam endüstriyel üretimin %19.2'sini; Fransa, Rusya ve Britanya ise %27.9'unu karşılamaktaydı. Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın yıllık enerji tüketimi 236.4; Fransa, Rusya ve Britanya'nın enerji tüketimi ise 311.8 milyon ton kömüre eşdeğerdi. Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın yıllık çelik üretimi 20.2; Fransa, Rusya ve Britanya'nın çelik tüketimi ise 17.1 milyon tondu. (Kennedy, 1988, s. 258). 1917'ye gelindiğinde üretim süreçleri daha da hızlanmış ve ülkelerin insan kaynakları ağırlıklı olarak silah endüstrisine kaydırılmıştı.

1917'de *İtilâf* devletlerinin mühimmat sayısı ve üretimine ilişkin bilgileri derlemekle görevli Paris'teki uluslararası bir ofis tarafından hazırlanan bir tabloda İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın mühimmat üretim miktarları ortaya konulmaktaydı. Bu tabloda silah ve mühimmatlar dört kategoriye ayrılmaktaydı: 1. *kategori* sahra, dağ ve uçaksavar silahlarını; 2. *kategori* 4.5 inçlik obüsleri ve 5 inçlik topları; 3. *kategori* 6 inçlik topları ve obüsleri; 4. *kategori* 8 inç, 9.2 inç, 12 inç ve 15 inçlik obüsler ile 9.2 ve 12 inçlik topları ihtiva etmekteydi.

Rapora göre Ekim-Aralık 1916 tarihleri arasındaki günlük ortalama üretim miktarları şöyleydi:

Kategori	Büyük Britanya	Fransa	İtalya
1.	151.533	212.506	62.573
2.	43.347	24.650	2.890
3.	16.233	30.403	4.719
4.	10.079	3.984	772
TOPLAM	221.192	271.543	70.954

Ocak-Temmuz 1917 tarihleri arasındaki günlük ortalama üretim miktarları ise şöyleydi:

Kategori	Büyük Britanya	Fransa	İtalya
1.	180.233	207.433	72.534
2.	55.767	42.385	3.904
3.	28.576	42.185	5.508
4.	14.480	6.938	1.189
TOPLAM	279.056	298.941	83.135

Ferdi Ertekin

Tabloya göre İngiltere ve Fransa'nın mühimmat üretim miktarları birbirilerine denk olmasına rağmen İtalya'nın üretimi Fransa ya da İngiltere'nin üretim miktarının ancak 4/1'i civarındaydı.

İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü'nün tahinlerine göre *Almanya*'nın günlük mühimmat üretim miktarı ise şöyleydi:

Kategori	-	Top Sayısı	Haftalık Mermi Üretimi	
			Top Başına	Toplam
1.	77 mm'lik top	6.200	179.4	1.112.280
	90 mm'lik top	450	150	67.500
Toplam				1.179.780
2.	105 mm'lik obüs	3.100	142.7	442.370
	100 mm'lik top	450	140	63.000
	120 mm'lik top	350	120	42.000
	130 mm'lik top	250	120	30.000
Toplam				577.370
3.	140 mm'lik obüs	4.200	125.2	525.840
	140 mm'lik top	360	60	21.600
Toplam				547.440
4.	210 mm'lik top	40	20	800
	210 mm'lik obüs ve üzeri	1.800	140	252.000
Toplam				252.800 (TNA, CAB 24/3/24)

Tabloda ortaya konan verilere göre İngiltere, Fransa ve İtalya'nın mühimmat üretimi 1917'nin ilk yarısında artış göstermişti. İngiltere'nin toplam günlük üretimi 1917'de %26 artarak 221.192'den 279.056'ya; Fransa'nın üretimi %10 artarak 271.543'ten 298.941'e, İtalya'nın üretimi %17 artarak 70.954'ten 83.135'e yükselmişti. Tüm bu artış, İngiliz Genelkurmay Başkanı Robertson'ın bir önceki raporda Savaş Komitesi'ne sunduğu, cephedeki maddi güçlerin arttırılmasının önemine ilişkin tavsiyelerinin dikkate alındığını ortaya koyması açısından kayda değerdir. Rapordaki verilerden de anlaşıldığı üzere Almanya'nın mühimmat üretimi İngiltere,

Fransa ve İtalya'ya kıyasla oldukça yüksek seviyededir. Eldeki veriler, Almanya'nın sahada daha fazla küçük ve orta kalibreli silah kullandığını göstermektedir.

7. Düşman Personeli Komitesi Raporlarında Avusturya-Macaristan (1915-1917)

Komite, Aralık 1915 itibariyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 18-47 yaş arası askerliğe elverişli erkek nüfusunun 11.200.000 civarında olduğu tahmin edilmekteydi. Harbin başlangıcından 31 Mart 1916'a kadar İngiliz Savaş Bakanlığı'nın Avusturya-Macaristan'ın zayıflıklarına ilişkin tahmini ise 2.860.000'di. Bunların yaklaşık 1.100.000'i Rusların eline esir düşmüştü. Esirler düşüldüğünde Avusturya-Macaristan'ın toplam *kahcı zayıatı* 1.760.000 kalmaktaydı. Avusturya-Macaristan ordusu Alman ordusunun dörtte üçü kadar dahi bir kuvvete sahip değildi. Alman ordusunun 4.000.000 kişilik kuvvet mevcuduna karşın Avusturya-Macaristan ordusunun cephedeki toplam kuvveti 2.250.000'di. Harbin ilk 18 ayı boyunca Avusturya-Macaristan ordusundaki *geçici zayıatın* 400.000 civarında olduğu tahmin edilmekteydi.

İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü'nün tahminine göre Avusturya-Macaristan'ın 17-50 yaş aralığında *askere alınmaya müsait* 11.680.000 erkek nüfusu vardı. Düşman Personeli Komitesi'nin ilk raporunda Avusturya-Macaristan hakkındaki genel tablo şöyleydi:

Cephedeki kuvvetler	2.250.000
Muhabere hatlarında	550.000
Karargâhta talimde	600.000
Donanmada	50.000
Kalıcı Zayıat (ölü, kalıcı sakat, esir ve kayıp)	2.860.000
Geçici zayıat	400.000
Endüstride istihdam edilen seferber edilebilir erkek nüfus	2.220.000
Seferber edilmeye elverişli olmayan erkek nüfus	2.750.000
Toplam	11.680.000

Avusturya-Macaristan 1917'de, -1886-1918 tertipleri dâhil- askerliğe elverişli tüm erkekleri seferber etmişti. Avusturya-Macaristan'da endüstride hizmet veren seferber edilebilir erkeklerin sayısı Almanya ile karşılaştırıldığında daha büyüktü. Buna karşın Avusturya-Macaristan'ın mühimmat üretimi nüfus oranına kıyasla Almanya'nın üretiminden daha düşüktü. Avusturya-Macaristan'da endüstri, Almanya'ya nazaran daha az organizeydi ve nüfusun tarımla meşgul olan kesimi Almanya ile mukayese edildiğinde daha fazlaydı. Askerliğe elverişli olmayan erkek nüfusu Almanya'da %21.8 civarındayken Avusturya-Macaristan'da bu oran %24.8'di.

31 Mayıs 1916 itibariyle Avusturya-Macaristan ordusunun 12 ay içinde seferber edebileceği yedek askerlerin 457.000 kişi civarındaydı. Mayıs 1916'da Avusturya-Macaristan'ın cepheye sürmesi muhtemel asker kaynağının *asgari* 750.000 *azami* 1.250.000 kişi olduğu tahmin

edilmekteydi. İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü'ne göre, 1916 Haziran ayı boyunca Avusturya-Macaristan'ın Rusya ve İtalya cephelerindeki kalıcı zayıtı, yaklaşık 400.000 kişiydi. Harbin başından itibaren aylık ortalama kalıcı zayıt miktarının (kalıcı, geçici zayıtlar ve esirler dâhil) ise 142.000 civarında olduğu tahmin edilmekteydi. Komiye üyelerine göre, cephede silahlı ya da karargâhta talim görmekte olan askerlerin 31 Mayıs 1916'daki sayısı kesindi ancak bahsi geçen tarihe kadar gerçekleşen zayıt sayısı şüpheliydi (TNA, CAB 42/19/4).

1 Haziran 1917 tarihini taşıyan ve Eylül 1917'de basılan gözden geçirilmiş ikinci raporda Düşman Personeli Komitesi üyeleri Avusturya-Macaristan'ın askerlik çağına girmiş seferber edilebilir erkek nüfusunu tekrar masaya yatırmıştı. 28 Temmuz 1916 tarihli ilk raporda 17-50 yaş aralığındaki erkek sayısının 11.680.000 kişi olduğu tahmin edilmişken 31 Aralık 1916 itibarıyla bu sayı 11.756.000 ilâ 12.000.000 olarak güncellenmişti. İlk raporda, İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü, Avusturya-Macaristan'ın cephede silahlı bulunan personel sayısının 2.250.000 kişi olduğu tahmininde bulunmuştu. İkinci rapora göre 1917 Haziran ayı başı itibarıyla cephedeki asker sayısı 1.872.000 kişiydi. Bu da aradan geçen süre zarfında 378.000'lik bir düşüş/zayıt yaşandığı anlamına gelmekteydi. Cephedeki tümenlerin sayısı 79'dan 80,5'a, piyade taburlarının sayısı 997'den 1.003'e yükselmişti ancak ortalama tabur kuvvetinin aradan geçen yıl boyunca azaldığına dair kanıtlar vardı. Nitekim sorgulanan esirlerden alınan istihbarata göre 1917 Mayıs ve Haziran aylarında tam teşekküllü bölük kuvveti mevcudu 250 olması gerekirken 161'e düşmüştü. Ayrıca 19 Şubat 1917 tarihli bir Rus Genelkurmay raporunda 'aktif alaylardaki bölüklerin resmi kuvvetinin 160 ilâ 180 arasında' olduğu belirtilmekteydi. Bu kanıt, yakın zamanda İtalya'da ele geçirilen ve 16. Tümen'e bağlı 2. Alay'ın 1., 2. ve 3. taburlarının kuvvet mevcudunu gösteren bir belge ile de teyit edilmişti. Bu bağlamda, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın 1916'da 900 olarak tahmin ettiği Avusturya-Macaristan'ın cephedeki *ortalama tabur kuvveti 1917'de 760'a düşmüştü*. Buna göre cephedeki muvazzaf piyadelerin toplam kuvvetine ilişkin tahmin, bir önceki tahmine nazaran 145.050'lik bir azalmayla 752.250'ye inmişti. İkinci raporda muhabere/iletişim hatlarındaki asker sayısı 1916'daki rakamla aynı, yani 550.000 olarak kalmıştı. Ancak karargâhlarda talim gören asker sayısı 1916'da 600.000 iken 1917'de 515.000'e düşmüştü (TNA, CAB 24/3/24).

7.1. Avusturya-Macaristan Zayıtları (1917)

Komitenin ilk raporunda Avusturya-Macaristan ordusunun harbin ilk 22 ayı boyunca (31 Mayıs 1916'ya kadar) *ayda ortalama 80.000* olmak üzere, 22 ayda toplam *1.760.000* zayıt vermiş olduğu kaydedilmişti. Bunlara, o tarihte, *İtilâf* devletlerinin elinde bulunan 1.100.000 savaş esiri de eklendiğinde toplam zayıt *2.860.000'e* yükselmekteydi.

Raporda, *Haziran-Eylül 1916* arasında, İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü tarafından daha önce ileri sürülen kalıcı zayıt oranının (esirler hariç ayda 80.000) *geçerli* olduğu belirtilmekte ve harbin başlangıcından Eylül 1916 sonuna kadarki 26 aylık toplam zayıtın 2.080.000 civarına çıktığı tahmin edilmekteydi. Eylül 1916-Mayıs 1917 arasında geçen sekiz ay boyunca Avusturya-Macaristan ordusunun kayıpları nispeten azalmıştı. Ağırlıklı olarak siper savaşının devam ettiği bu zaman diliminde, İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü tarafından hesaplanan kalıcı zayıt miktarı -esirler hariç- 225.000 kişiydi. Böylece Komite üyelerine göre Avusturya-Macaristan'ın toplam zayıt miktarı yuvarlak hesapla *2.300.000* civarındaydı. Bu kayıplara, -1917 Mayıs ayı sonunda *İtilâf* devletlerinin elinde bulunan, İtalyanların Mayıs ayındaki taarruzlarda ele geçirdiği esirler haricinde- 1.800.000 esir daha ilave edildiğinde savaşın başından

İngiliz İstihbarat Raporlarına Göre İstatistiklerle I. Dünya Harbi (1914-1918)

1917 Mayıs ayı sonuna kadar Avusturya-Macaristan'ın kalıcı zayıat miktarı 4.100.000'e çıkmaktaydı. Ayrıca ikinci raporda, geçici zayıat miktarı -önceki raporda belirtildiği gibi- 400.000 olarak kayda geçmişti (TNA, CAB 24/3/24).

Avusturya-Macaristan'ın sahip olduğu 12.000.000 civarında seferber edilebilir erkeğin genel dağılımı şöyleydi:

Cephe deki kuvvetler	1.872.000
Muhabere/iletişim hatları	550.000
Karargâhta talim görenler	515.000
Donanma (muvazzaf ve ihtiyat)	50.000
Savaşta esir olanlar	1.800.000
Kalıcı zayıatlar (ölü, ağır yaralı, ağır hasta, kayıp)	2.300.000
Geçici zayıatlar (Hafif yaralı, hafif hasta)	400.000
Sivilde kalanlar	4.513.000
TOPLAM	12.000.000

Komite'ye göre, eldeki tahmini rakamlar çerçevesinde Avusturya-Macaristan'ın insan kaynağı her geçen gün tükenmekteydi. Avusturya-Macaristan giderek tükenmekte olan erkek kaynağını, seferberlik uygulamalarını daha katı ve sıkı yöntemler kullanarak telafi etme yoluna girmişti. Avusturya-Macaristan'da seferber edilebilir askerlik yaş marjı, savaşa katılan diğer başlıca ülkelere nazaran daha geniş bir aralığı kapsamaktaydı. *Almanya'da 48 olan üst limit, Avusturya'da 50'yd.* Üstelik 50-52 yaş arası erkekler de askeri hizmetten tamamen muaf değildi. Şubat 1917'de askere çağırılan 1919 tertibinin yaş ortalaması 17.5'un biraz üzerindeydi. Oysa aynı yılın Mayıs ayında Fransa daha ancak 1918 tertibini silahlı almıştı (TNA, CAB 24/3/24).

8. Düşman Personeli Komitesi raporlarında Osmanlı İmparatorluğu (1905-1917)

Düşman Personeli Komitesi'nin 28 Temmuz 1916 tarihli ilk raporuna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun personel kaynakları hakkında güvenilir bilgiler vermek oldukça güçtü. Çünkü İngilizler ne ülkenin nüfusu ne de bu nüfusun askeri hizmete elverişli oranı hakkında sağlam bilgilere sahipti. Osmanlı İmparatorluğu hakkında farklı gözlemciler tarafından yapılan çeşitli tahminler de kendi aralarında önemli ölçüde değişiklik göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam nüfusu hakkında 1905-1906'da gerçekleştirilen bir sayım vardı ancak sonuçlar 1916'a gelindiğinde resmi olarak yayımlanmamıştı¹⁰. Düşman Personeli Komitesi eldeki veriler doğrultusunda Türk nüfusunun Balkan harplerinden önce 25.000.000 civarında olduğunu

¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nda modern olarak kabul edilebilecek ilk nüfus sayımının 1831 yılında II. Mahmud devrinde yapıldığı kabul edilmektedir. Fakat 1831 sayımı sadece erkekleri dikkate almasının yanı sıra imparatorluğun

varsaymaktaydı. *Almanach de Gotha* verilerine göre, Osmanlı nüfusu Balkan harplerinden önce 23.000.000'di. Albay Tyrrell'in Ekim 1911 tarihli raporuna göre ise 25.000.000'du. Savaşlar nedeniyle sürekli toprak kaybedildiğinden toplam nüfusun yaklaşık 20.000.000 ya da biraz daha fazla olduğu kabul edilmekteydi (TNA, CAB 42/19/4). İngiliz İstihbaratı tarafından Şubat 1916'da Kahire'de basılan *Handbook of the Turkish Army* adlı eserde her haneye 5 kişi düşecek biçimde hesaplanan nüfus oranlarına göre toplam Osmanlı nüfusunun 20.000.000 olduğu tahmin edilmekteydi. Bu nüfusun 2.000.000'u (750.000'i Hristiyan) Rumeli'de, 18.000.000'u (3.240.000'i Hristiyan) ise Anadolu ve Asya'da yaşamaktaydı (*Handbook of the Turkish Army*, 1916, s. 5). *Almanac de Gotha* verilerine göre, 1916'da Osmanlı nüfusu 20.600.000, *Statesman's Yearbook* verilerine göre ise 21.273.900'dü. Komite üyeleri bu hususta kesin verilere ulaşamadığı için Osmanlı nüfusunu ortalama 20 milyon olarak varsaymaya karar vermişti (TNA, CAB 42/19/4).

Düşman Personeli Komitesi ve İngiliz istihbaratı bu dönemde Osmanlı resmi nüfus verilerine erişememiş olsa da Stanford J. Shaw'ın tetkiklerine göre, I. Dünya Harbi arifesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam nüfusu 15.044.846'sı Müslüman ve 3.475.170'i Gayrimüslim olmak üzere toplamda 18.520.016 kişiydi (Shaw, 1978, s. 334). Fakat bu nüfusun tamamı askere alınmaya müsait değildi. İmparatorluğun Gayrimüslim unsurlarından *çok azının* orduda hizmete alındığı bilinmekteydi¹¹. İmparatorluk gayrimüslimlerinden kaçının orduda istihdam edildiği meselesi hakkında komite üyelerinin elinde kesin ve güvenilir veriler yoktu. Ancak Kasım 1914'ten Mart 1916'ya kadar gayrimüslimlerin nakliye ve benzeri geri hizmetler için askere alındığı bilinmekteydi. Esas muharip unsurlar ise Osmanlı'nın Müslüman tebaasıydı. Bu bağlamda komite üyeleri Osmanlı ordusunun muharip gücünü hesaplarken sadece savaşıma elverişli Müslüman erkek nüfusu dikkate alma eğilimindeydi. Düşman Personeli Komitesi'nin tahminlerine göre imparatorluktaki toplam Müslüman erkek nüfusun da *ancak %16'sı* silahlata alınmaya müsaitti (TNA, CAB 42/19/4).

tümünü kapsamamaktadır. 1831 sonuçlarına göre Rumeli'de 1.334.691, Anadolu'da 2.170.847, Kıbrıs ve Adalar'da 110.152 olmak üzere 3.615.330 kişilik erkek nüfus mevcuttur. Bu üç buçuk milyon erkek nüfusu kapsayan sayım sonucu büyük bir oranda eksiktir. Dolayısıyla, bu sayı gerçek nüfus rakamlarının epey altındadır. Nitekim 1831 sayımından az bir süre sonra yapılan bir başka sayım girişiminde imparatorluk nüfusunun 35.000.000 kişi civarında olduğu ortaya çıkmıştır (Behar, 2000, s. 69). Geç Osmanlı döneminin en önemli iki nüfus sayımı 1885 ve 1905-1906 tarihlerinde yapılmıştır. 1905-1906 sayımı I. Dünya Harbi öncesi yapılan son resmi nüfus sayımıdır. Bu iki nüfus sayımı tüm Osmanlı tarihinin en ayrıntılı nüfus sayımlarıdır ve bu sayımlarda, nüfusun yaşa, cinsiyete, medeni duruma, etnik/dini cemaate, mesleğe, doğum yerine vs. göre dağılımları verilmiştir. 1906 sayımına göre imparatorluğun toplam nüfusu 20.897.617 kişidir (*Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, 1996, s. XIX; Karpas, 2003, s. 155; Elibol, 2007, s. 75).

¹¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra iktidarda sözcü sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlılık ülküsünü benimsedi ve imparatorluktaki Müslim ve Gayrimüslim tüm unsurları hukukun üstünlüğü ilkesine dayalı olarak tek bir çatı altında birleştirme yolunu tuttu. Bu bağlamda 7 Ağustos 1909'da çıkarılan bir kanunla eskiden beri 'istisna mahaller' olarak kabul edilen 'İstanbul ve bilâd-ı selase' (Galata, Eyüp, Üsküdar) halkının yanı sıra gayrimüslimler de zorunlu askerlik hizmetiyle mükellef hale geldiyse de Balkan harpleri (1912-1913) sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlılık ülküsünü terk edip Türkçülük ülküsüne yaslandı. Her ne kadar 1909'da tüm Osmanlı vatandaşlarının orduda istihdam edilmesi kararı alındıysa da Osmanlı İmparatorluğu orduda ve cephede tabiiyetindeki Gayrimüslim nüfusundan Müslüman nüfus kadar istifade edemedi (Ertekin, 2024b, s. 154).

1889-1896 tarihleri arasında İstanbul'da askeri ataşelik yapmış olan Herbert Charles Chermshire'in¹² raporuna göre 1891'de Osmanlı ordusunun kuvvet mevcudu 1.300.000 kişiydi (TNA, CAB 42/19/4). Chermshire, Temmuz 1891 tarihli raporunda Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam nüfusu hakkında da bilgiler vermekteydi. Chermshire'a göre, 1891'de imparatorlukta 2.250.000'i Rumeli'de; 11.125.000'i Anadolu ve Asya'da; 1.125.000'i Afrika'da olmak üzere toplam 14.500.000 Müslüman nüfus bulunmaktaydı. İmparatorluğun -Mısır hariç- toplam nüfusu ise 18.666.000 civarındaydı (TNA, FO 195-2346, s. 7). Öte yandan Stanford J. Shaw, 1891'de Osmanlı'nın toplam nüfusunun, 13.411.354'ü Müslüman, 4.734.376'i Gayrimüslim olmak üzere toplamda 18.145.730 olduğunu belirtmekteydi (Shaw, 1978, s. 334).

İngiliz Savaş Bakanlığı, Amerikan resmi yayınına dayalı olarak 1897'de Osmanlı ordusunun toplam kuvvetinin 1.580.000 kişi olduğu tahminine önem vermekteydi. General Milne'nin raporuna göre, 1905'te Osmanlı ordusu 1.100.000 kişilik kuvvete sahipti. İngiliz Askeri Ataşesi Conyers Surtees'e göre, Osmanlı ordusu 1906'da yaklaşık 1.000.000 kişiden müteşekkildi. Von der Goltz Paşa'ya göre, ordu 1910'da 1.250.000 kişilik kuvvete sahipti. İngiliz Savaş Bakanlığı'nın tahminine göre ise 1910'da Osmanlı ordusunun harp zamanı kuvvet mevcudu 1.140.000 kişiydi. I. Dünya Harbi'nin patlak verdiği esnada İstanbul'da askeri ataşe olarak görev yapmakta olan Albay Cunliffe Owen, 1912 tarihli raporunda 'Osmanlı'nın, seferberlik kuvvetini 1.500.000 ve daha fazlasına çıkarmak için yeterli askeri kolaylıkla temin edebileceği'ni belirtmekteydi. Elbette Owen'ın bu tahmini, gayrimüslimlerin de askere alınmasını hesaba katmaktaydı. Komite üyeleri Osmanlı ordusunun kuvvet mevcudu ile alakalı İngiliz Savaş Bakanlığı'nın 1.200.000 tahminini kabul etme taraftarıydı. Bu sayı, 19-45 yaş arası sağlıklı Müslüman erkek nüfusu kapsamaktaydı ve Avrupa ordularının yaptığı gibi daha genç yaştaki erkeklerin seferber edilmesiyle 1.500.000'a çıkarılabilirdi. Raporda ayrıca Türk çocuklarının erken olgunlaştığı ve 14 yaşına geldiğinde askerlik yapabilecek yeterli güce sahip olduğu vurgulanmaktaydı. *Düşman Personeli Komitesi'ne göre, Osmanlı ordusunun kuvvet mevcudu ile alakalı bütün tahminler, imparatorlukta toplam Müslüman nüfus miktarına nispetle oldukça düşük görünmekteydi. Osmanlı'nın seferber edilebilir kuvvet miktarının sahip olduğu nüfusa oranla bu kadar düşük olmasının nedeni raporda, Osmanlı Hükümeti'nin tebaasının büyük bir kısmı üzerinde otorite sahibi olamamasına bağlanmaktaydı. Bazı vilayetlerde sakat bırakan salgın hastalıklar, özellikle de frenginin yaygınlığı, son harplerdeki zayıflar (Yemen, 90.000; Balkan harpleri, 80.000¹³) ve Türk köylüsünün ortalama bir Avrupalıdan daha hızlı yaşlanması da asker kaynağının az olmasına neden olan diğer faktörler arasında anılmaktaydı. Ayrıca imparatorluğun, Arap nüfusun çoğunlukta olduğu güney kesimi üzerindeki hâkimiyeti oldukça zayıftı. Osmanlı ordusunda esas*

¹² Chermshire askeri ataşelik görevinden önce Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde konsolos vekili olarak hizmet vermiş ve bu görevleri esnasında da Osmanlı ordusu ve topografyası ile alakalı birçok rapor kaleme almıştır. Örneğin Osmanlı ordusunun 1880-1881 yılları arasında gerçekleştirdiği yeniden teşkilatlanma şeması hakkındaki rapor için bkz. Ertekin, 2023, s. 30-31.

¹³ I. Dünya Harbi'nin ortasında Şubat 1916'da Kahire'de basılan *Handbook of the Turkish Army* adlı esere bakılırsa Yemen'e düzenlenen seferler (1894-1911) Türklere yılda ortalama 5.000 ölü ya da mâlûle mâl olmuştu. Yemen'deki bu 90.000 zayıata, 1897-1912 yılları arasında Makedonya ve Yunanistan'da kaybedilen muhtemelen bir o kadar zayıat daha (90.000) eklenmeliydi. Türklere, 1897'deki kısa seferde 2.000'den az zayıat (ölü ve sakat/malul) vermişti ancak salgın hastalıklardan ötürü 25.000'den fazla kişi ya ölmüş ya da sürekli sakat kalmıştı. Osmanlı ordusunun Balkan harplerindeki zayıatları da oldukça ağırdı, muhtemelen 80.000 kişi ya cephede yahut salgın hastalıklardan hayatını kaybetmiş ya da kalıcı olarak sakat kalmıştı. Osmanlı ordusunun tüm bu harplerindeki toplam zayıatı yaklaşık 260.000 kişiydi (Handbook of the Turkish Army, 1916, s. 9). Düşman Personeli Komitesi üyeleri bu istatistiği *Handbook of the Turkish Army* adlı esere dayalı olarak vermekteydi. Edward J. Erickson göre ise Osmanlı İmparatorluğu sadece Balkan harplerinde yaklaşık 250.000 zayıat vermişti (Erickson, 2001, s. 10).

seferber edilebilir insan kaynağı merkezi Anadolu'ydu. Kaldı ki Rumeli'deki seferberlik yüzdelere yalnızca Küçük Asya ve Balkanlardaki Müslüman nüfus ile sınırlı olması da kuvvetle muhtemeldi. Öte yandan Albay Tyrrell'in verdiği bilgiye göre, Küçük Asya ve Balkanlardaki Müslüman nüfus bile tümüyle hükümet otoritesine tabi değildi. Komiteye göre, öyle olsaydı Osmanlı İmparatorluğu'nun 1.250.000 ila 1.500.000 arasında olduğu tahmin edilen toplam *seferber edilebilir kuvvet miktarından* daha fazla askeri olması gerekirdi (TNA, CAB 42/19/4).

İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü, Temmuz 1916'ya kadar Osmanlı ordusunda gerçekleşen kalıcı zayıyatın (ölü, kayıp, ağır yaralı) aşağıdaki gibi olduğunu tahmin etmekteydi:

Çanakkale	250.000
Kafkasya	150.000
Sina Yarımadası	1.800
Hicaz	3.000
Yemen	1.500
Mezopotamya	77.400
İran sınırı	2.500
TOPLAM	486.200

Komite'ye göre, Kafkasya'daki zayıyat tahmini, en ağır koşullar altında gerçekleşen uzun süreli ve ağır çatışmalar göz önüne alındığında oldukça 'ılımlı' görünmekteydi ancak bu bilgi Rus Genelkurmayı'ndan alınan istihbarata dayanmaktaydı. *Rusya'nın tamamen bağımsız kaynaklardan temin ettiği istihbarata göre, Osmanlı ordusunun Temmuz 1916'ya kadar cephedeki toplam zayıyatı 360.000 kişi civarındaydı.* Komite üyeleri, oldukça sınırlı olan değerlendirme imkânları çerçevesinde hâlihazırda tedavi gören hasta ve yaralılar ile firar nedeniyle gerçekleşen kayıplar da dâhil olmak üzere Osmanlı ordusunda gerçekleşen ortalama kalıcı zayıyat miktarının Temmuz 1916'ya değin *500.000 civarında* olduğunu tahmin etmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıllık seferber edilebilir erkek miktarının -16 milyonluk Müslüman nüfus arasında- *azami 130.000* kişi, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın tahminine göre *asgari 80.000* civarında olduğu tahmin edilmekteydi. Rapora göre, Osmanlı ordusu hâlihazırda silahlarda olan *her biri 10.000 civarında ya da biraz daha az sayıda* kuvvete sahip toplamda *52 tümene*¹⁴ sahipti.

Komite'nin ilk raporundaki tahminlerine göre Osmanlı ordusunun Temmuz-Eylül 1916'daki genel vaziyeti şöyleydi: Seferber edilebilir toplam Müslüman erkek nüfusu 1.200.000 kişiydi. Harbin başından itibaren aradan geçen 2 yılda, *asgari 160.000, azami 260.000* asker

¹⁴ Esasında ilk raporda Osmanlı ordusunun toplam 50 tümeni ve yaklaşık 500.000 kişilik muharip kuvveti olduğu belirtilmesine rağmen gözden geçirilmiş ikinci raporda tümen sayısı 52 olarak güncellenmişti. Bu yüzden bu makalede gözden geçirilmiş ikinci rapordaki 52 tümen sayısı dikkate alınmıştır.

daha silahaltına alınmıştı. Osmanlı donanmasında ise 12.000 civarında personel mevcuttu. Çoğu talimli ihtiyat askeri sayısı ise 348.000 civarındaydı. İngiliz istihbaratı, harbin başlangıcından 28 Temmuz 1916'ya kadar Osmanlı ordusundaki toplam zayıtın 500.000 civarında olduğunu, Rus Genelkurmay Başkanlığı ise kalıcı zayıtın 360.000 civarında olduğunu tahmin etmekteydi. Cephede yaşanan *zayıtlar yılda 300.000 nispetinde devam ettiği takdirde*, Osmanlı ordusunun mevcut kuvvetiyle 1,5 ila 2 yıldan daha fazla dayanması mümkün değildi. Ancak 1898 doğumlular (1916'da 18 yaşını dolduran gençler) fiilen celp edilmiş durumdaydı. İlave 300.000 kişinin daha askere alınması mümkündü ki bu da savaşı, ilaveten en fazla 1 yıl daha uzatabilirdi (TNA, CAB 42/19/4).

Düşman Personeli Komitesi'nin Osmanlı İmparatorluğu ile alakalı ikinci raporu, 25 Ocak 1917 tarihinde yeniden gözden geçirilerek Eylül 1917'de basılmıştı. İkinci rapora göre, 28 Temmuz 1916 tarihli ilk rapordan bu yana Osmanlı ordusunun muharebe alanındaki askeri kuvvetlerini azami ölçüde arttırmak için büyük çaba sarf ettiğini gösteren kanıtlar mevcuttu. İkinci raporda, Osmanlı ordusunun kuvvet mevcudu 590.000 olarak güncellenmişti. 20.000 civarındaki *kurmay subay kadrosu* bu rakamdan çıkarıldığında geriye cephede 570.000 asker kalmaktaydı. İlk raporda İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü'nün Osmanlı ordusunun toplam 50 tümenen müteşekkil olduğu yönündeki tahmini, ikinci raporda 52 tümen olarak güncellenmişti. Kafkasya'da görev yapan -II. Meşrutiyet'in bânisi ve muhafızı- III. Ordu'ya bağlı zayıf birliklerin birleştirilmesi sonucunda, toplam tümen sayısı 52'den 44'e düşmüş ancak sahra ordusunun kuvvet mevcudu, azalan tümen sayısına rağmen aynı kalmıştı. Buna göre İtalyan Donanma İstihbarat Dairesi'nden alınan 23 Kasım tarihli bir istihbarat raporuna göre, 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam nüfusu 21.450.000'di. Bu istihbarat, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ile bağlantılı güvenilir bir muhbirden alınmıştı. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan Hıristiyanların yaklaşık 4 milyon ve Yahudilerin ise yarım milyondan biraz daha az olduğu düşünüldüğünde geriye *17.000.000 Müslüman nüfus* kalmaktaydı. Komite üyeleri, bu 17.000.000 Müslüman'dan Arap ve Kürtlerden müteşekkil yaklaşık 3.200.000 civarında nüfusun silahaltına alınamayacağı kanaatindeydi. Komite üyeleri, Alman vesayeti altında giderek katılaştıran idari denetim mekanizması nedeniyle, geriye kalan 13.800.000 kişi arasından son rapor esnasında tahmin ettiklerinden çok daha yüksek miktarda askerin seferber edilebileceği kanaatine varmıştı. Komite üyeleri ayrıca I. Dünya Harbi'nin başında Müslüman-Türk nüfusunun asker üretme kapasitesinin, -önceki savaşlarda çok sayıda erkek kaybedilmesi yüzünden- ortalamanın altına düştüğü ve bunun da Osmanlı demografik yapısında kadınların önemli bir ağırlığa sahip olmasına neden olduğu görüşündeydi.¹⁵

Komite, ikinci raporunda da her yıl *80.000* askerin celp edildiği tahminini muhafaza etmekteydi. İlk raporda *fırlarlar da dâhil olmak üzere* Osmanlı ordusundaki kalıcı zayıtın (ölü, ağır yaralı, kayıp dâhil) 500.000 civarında olduğu tahmin edilmişken (Rus tahminine göre 360.000) ikinci raporda bu tahmin *625.000* olarak güncellenmişti. Bunlara ilaveten *dizanteri, tifüs, kolera* ve *sıtma* gibi salgın hastalıklar yüzünden hem genel nüfus hem de silahaltındaki birlikler ağır etkilenmişlerdi. Komite üyeleri salgın hastalıklardan kaynaklanan zayıt oranını

¹⁵ Osmanlı İmparatorluğu için I. Dünya Harbi'nin, -bu raporun *basıldığı* tarihten itibaren- tam 1 yıl daha sürdüğü (30 Ekim 1918) ve ardından yaklaşık üç yıl da Türk İstiklâl Harbi'nin (1919-1922) devam ettiği göz önüne alındığında komite üyelerinin bu görüşüne katılmamak mümkün değildir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin, mazideki uzun ve yıpratıcı harpler yüzünden açılan yaraları süratli bir biçimde sarabilmek adına 'kadın'ı kamusal yaşama dâhil etme stratejisini benimsemesinde bu gerçeğin de büyük payı olduğu ortadadır.

tespit etmenin son derece güç olduğunu belirtse de bir fikir vermesi açısından 1897'deki Osmanlı-Yunan Harbi'ni örnek vermekteydi. II. Abdülhamid devrinde gerçekleşen 1897'deki harpte toplamda 2.000'den az ölü ve sakat asker varken hastalık nedeniyle 25.000'den fazla kişi ya ölmüş yahut sakat kalmıştı.

Komitenin elinde Osmanlı İmparatorluğu'nun personel kaynaklarının tam bir dökümünü oluşturmak adına yeterli istihbarat yoktu. Fakat Osmanlı Hükûmeti'nin temel politikasının mümkün olan her erkeği mümkün olan en kısa sürede orduya kazandırma prensibi üzerine kurulu olduğuna hiç şüphe yoktu. 1917 yılı itibariyle 1919 tertibi (1917'de 18 yaşında olanlar) talim için karargâhlara çağrılmıştı. 1918 tertibi ise hâlihazırda birliklerine katılmaktaydı. 29 Ekim 1916 tarihli (Rumi, 16 Teşrin-i evvel 1332) *Takvim-i Vekâyi'*de, askerlik çağına gelmiş genç erkeklere ilişkin geçici bir yasa yayınlanmıştı: Buna göre, resmi nüfus kayıtlarına göre henüz zorunlu askerlik yaşını doldurmayan ancak askerlik şubesi başkanlarının sağlık ve fiziki gelişim açısından askeri hizmete uygun bulunduğu erkekler talimgâha gönderilecekti. Komiteye göre, böyle giderse gelecekte Türkiye'de zorunlu askeri hizmet için neredeyse hiçbir alt yaş sınırı kalmayacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nda erkekler, seferberlik halinde -45 yaşından sonra daha ziyade kıyı müdafaasında ve amele taburlarında istihdam edileceklerine inanılsa da -50 yaşına kadar zorunlu askeri hizmet mükellefi haline gelmişti ve 1916'ya kadar hizmetten muaf olan 45-50 yaşındaki erkekler bundan böyle iç güvenliği sağlamaktan sorumlu tutulmuştu (TNA, CAB 24/3/24).

Komite üyelerinin yukarıda bahsi geçen *müstehzi* yorumu *son derece abartılı* olmakla birlikte tümünden temelsiz de değildi. Osmanlı ordusunda askeri hizmet mükellefiyeti yaş aralığı zaman içinde sürekli değişti. III. Selim (1789-1808) ile başlayıp II. Mahmud (1808-1839) ile devam eden orduyu modernleştirme çabaları Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde devam etti. 1839'da ilân edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu/Tanzimat Fermanı'nda Müslim yahut Gayrimüslim ayırt etmeksizin tüm Osmanlı tebaasının *muhafaza-i vatan için askerlik görevini ifa etmesi icâb-ı halin gerekleri* arasında girdi. Tanzimat Fermanı ile birlikte askerlik hizmetine girenlerin bundan böyle orduda *ilâ-nihâyeti'l-ömr değil yalnızca 4 yahut 5 sene müddetince istihdam edilecekleri* de ilân edilerek askeri hizmet mükellefiyeti *belirli bir süreye* bağlandı. Tanzimat ile başlayan süreçte dört defa (1846, 1870, 1886 ve 1914 tarihlerinde) kur'a kanunu hazırlandı. Bu kanunlar askerlik hizmetini tüm tebaa için zorunlu hale getirmekle birlikte aynı zamanda bedelli askerlik (bedel-i nakdî, bedel-i şahsi) hizmetinin de yolunu açtı. Bedelli askerlik, özellikle ticaret ve ziraat ile uğraşanlar ve yerine işlerini yürütecek kimsesi olmayanlar için çıkarılmışsa da zaman içinde ordunun temel finans kaynaklarından biri halini aldı. Üstelik bu imkândan gayrimüslimler kadar imparatorluğun servet sahibi Müslüman tebaası da faydalandı (Kara, 2017, s. 355-371). Tanzimat sonrası Osmanlı ordusunda askeri hizmetle mükellef olup bedelli askerlik hizmetinden faydalanamayanlar daha ziyade sağlıklı Müslüman kırsal nüfustu. Fermanın ilânından sonra 1837, 1845, 1847, 1851 ve 1852'de Gayrimüslim tebaadan *kısmî gönüllü* askere almalar olduysa da bu uygulama sadece donanma ile sınırlı kaldı. Tanzimat sonrası gayrimüslimlerin de askeri hizmetle mükellef olması fakat orduda istihdamlarının son derece sınırlı tutulmasından kaynaklanan belirsizlik, 1856'da giderildi. Islahat Fermanı'nın 25. maddesi ile gayrimüslimler, *bedel-i askeriye* vergisi karşılığında askerlik hizmetinden muaf tutuldu (Ertekin, 2023, s. 34; Ertekin, 2024b, s. 146-147).

Zorunlu askerlik alım sürecini belirleyen ilk kur'a kanunu 1846'ta, Prusyalı subayların nezaretinde hazırlandı. 1846'teki bu kanundan önce askere alınanların standart bir terhis süresi

bulunmamaktaydı. 1846'daki kanunla askerî mükellefiyet süresi 5 yıl muvazzaf, 7 yıl redif olmak üzere toplamda 12 yıl olarak belirlendi. 8 Mart 1870 tarihi kur'a kanunnamesinde askerlik süresi 3 yıl muvazzaf, 2 yıl ihtiyat, 6 yıl redif, 8 yıl müstahfız olmak üzere toplamda 20 yıl olarak belirlendi. Piyadeler için ilk muvazzaflık hizmet süresi 2 yıl, kara ordusunun diğer sınıfları için 3 yıl, donanmada ise bu süre 5 yıl olarak kabul edildi. 1886'da Von der Goltz Paşa'nın teklifi üzerine çıkarılan yeni bir askere alma (ahz-ı asker) kanunu ile zorunlu askeri hizmet mükellefiyeti piyadeler için 3 yıl muvazzaf, 3 yıl ihtiyat, 6 yıl aktif hizmetten sonra, 6 yıl redif, 8 yıl da müstahfız kategorisine olmak üzere toplam 20 yıldır (Ayın, 1994, s. 7-44; Çöklü, 2010, s. 201-202)

1906'da yapılan başka bir değişiklikle zorunlu askeri hizmet mükellefiyeti toplamda 28 yıla çıkarıldı. Fakat bu imparatorluğun Avrupa'da bulunan I, II. ve III. ordularına mahsus olup diğer ordu bölgelerini kapsamamaktaydı. Rumeli'ye mahsus askeri mükellefiyet yaşı geçici olarak 20'den 17'ye düşürüldü. Rumeli'nin sağlıklı Müslüman erkek nüfusu 17-20 yaş arası ilk/mukaddem *müstahfız*, 20-23 yaş arası *muvazzaf*, 23-29 yaş arası *ihhtiyat*, 29-37 yaş arası *redif*, 37-45 yaş arası ikinci/*tali müstahfız* kategorisine dâhil edildi (Ertekin, 2022, s. 154, 383-384). 1909'da çıkarılan askere alma kanunu ile bedel-i askeriye vergisi kaldırıldı ve Osmanlı gayrimüslimleri de zorunlu askeri hizmetten mükellef hale geldi. Ayrıca aynı kanunla öteden beri 'istisna mahaller' olarak kabul edilen 'İstanbul ve bilâd-ı selase' (Galata, Eyüp, Üsküdar) halkı da askeri mükellefiyet altına alındı (Ayın, 1994, s. 44).

1909'da ilk üç orduyu kapsayan bir değişiklik gerçekleştirildi. Askerlik hizmeti eskiden olduğu gibi yine 20 yaşında başlayacak ve 38 yaşında redifliğe kadar devam edecekti. Fakat Rumeli'deki Müslümanlar için askerlik yükümlülüğü, bu kez 20'den 18'e indirildi. Fakat bahsi geçen değişiklikler yalnızca ilk üç ordu (I, II. ve III. ordular) için geçerliydi.

Yaş	Kategori	Yıl
18-20	Mustahfız (Sadece Müslümanlar)	2
20-38	Nizam+İhtiyat+Redif	18
38-43	Müstahfız	5
Toplam		25 (TNA, FO 195-2346)

1912'deki Balkan harbi esnasında hazırlanan Müstahfız Kıtaatı Talimatı'na göre, müstahfız kategorisinde bulunan 18 ilâ 20 yaş aralığındaki erkeklerden gönüllü olmak isteyenler ile 38-45 yaş aralığında seferberlik meşakkatine katlanabilecek kadar tahammül sahibi olanlardan gönüllü müstahfız taburları oluşturulması ile alakalı bir irâde-i seniyye çıkarıldı. Buna göre 18-20 yaş arası askeri hizmet mükellefiyeti, gönüllülük esasına bağlanarak tüm imparatorluğa teşmil edildi. Bunun haricinde 1886-1914 arası dönemde, askere alma ile ilgili olarak genel bir değişikliğe gidilmedi. 1914'e kadar 1886 askere alma kanunu yürürlükte kaldı (Ayın, 1994, s. 45-47).

Osmanlı ordusu 1914'te de aktif-muharip-muvazzaf kuvvetler –nizam/nizamiye-, yedek birlikler –ihtiyat/redif- ve bölgesel kuvvetler –müstahfız- olmak üzere 3 temel kategoriden müteşekkildi. Aktif birlikler imparatorluğun en genç ve dinamik unsurlarından oluşmaktaydı, yedek birlikler olan ihtiyatlar aktif ordudan bir miktar daha yaşlı lakin talimliydi, bölgesel kuvveleri oluşturan müstahfızlar ise genellikle görece en yaşlı erkeklerden oluşmaktaydı. Kökleri II. Mahmud devrine değin uzanan önceki yedek asker sistemi olan *rediflik* 1913'te sonlandırıldı. Diğer tüm büyük Avrupa güçlerinin aksine, Osmanlı İmparatorluğu'nun yedek tümenlerden müteşekkil sağlam yedek kolorduları sahaya sürebilecek büyük bir yedek askeri sistemi yoktu. Erickson'a bakılırsa, Ağustos 1914'ten sonra seferber edilen Türk tümenlerinin İngiliz istihbaratı tarafından 'ihtiyat tümenleri' olarak tanımlanması oldukça hatalıydı. Bu hatanın nedeni 1913'te redif kategorisinin nasıl bir biçim aldığına doğru anlaşılammamasıydı (Erickson, 2001, s. 8-9, 51). İhtiyat kuvvetleri, imparatorluğun dört bir yanına dağıtılmıştı ve nizami/muvazzaf kuvvetleri takviye etmek için devreye sokulan bir yedek insan havuzu oluşturmaktaydı.

Osmanlı ordusunda askeri seferberlik yaş marjı 1906 ve 1909'da - Rumeli'deki ilk üç orduya mahsus olmak kaydıyla- genişletilmiş, 1912'de 'gönüllülük' esasına dayalı olarak tüm imparatorluğa teşmil edilmiş, 1916'ya gelindiğinde artan erkek zayıyatı Osmanlı Hükûmeti'ni yaş marjını daha da genişletmek zorunda bırakmıştı. Her hâlükârda Osmanlı ordusunda zorunlu askeri hizmet mükellefiyeti yaş marjı, 1846-1916 tarihleri arasında, savaşlar ve iç isyanlar yüzünden, zaman zaman konjonktürel olarak genişletilmek durumunda kalmıştı. Bu bağlamda 1916'da müstahfızlık hizmet süresinin 45'ten 50'ye çıkarılması ve 45-50 yaş aralığındaki erkeklerin iç güvenlikten sorumlu tutulmasının I. Dünya Harbi'nde yaşanan ağır zayıyatlar nedeniyle alınmış olağanüstü bir tedbir olduğu ortadadır. Üstelik bu tedbire, hızla tükenen insan kaynağını telafi edebilmek adına sadece Osmanlı'nın değil diğer devletlerin de başvurmuş olduğu unutulmamalıdır.

Komite raporuna göre, 1915-1916'da bedelli askerlik kanunu hakkındaki tüm muafiyetler en azından kâğıt üzerinde kaldırılmıştı. Ancak komite üyelerine göre, şimdiye kadar bedelli askerlik sayesinde askeri hizmetten muaf tutulan çok sayıda kişinin, nüfuzlarını kullanarak hizmetten kaçmaya devam etmesi pekâlâ mümkündü. Bu bağlamda Rumlar ve diğer Gayrimüslim tebaa da dâhil olmak üzere göçmen ve muhacirler askere çağrılmış ve Sırlara, Osmanlı ordusuna katılmaları için teşvikler sunulmuştu. Osmanlı Hükûmeti, asker alma konusunda zorluklar yaşadığı Arap, Kürt ve Dürzilere daha fazla baskı uygulamaya başlamıştı. Ancak Hıristiyanlar ve Yahudiler, 1916'da muhtemelen askere çağrılısalar da, hala çoğu askeri talim görmüş değildi. Daha önce bahsi geçtiği üzere komite üyeleri Osmanlı'nın Gayrimüslim tebaasından daha ziyade geri hizmette faydalandığı görüşündeydi. Osmanlı'nın Rumeli'de kaybettiği birçok vilayetteki Müslüman erkek nüfus orduya alınmak üzere Türkiye'ye çağrılmaktaydı. Bu çağrı, Bulgaristan sınırları içinde bulunan ve Bulgar ordusunda hizmet etmek zorunda kalan 100.000'den fazla askerlik çağındaki Müslüman için değil Bosna-Hersek ve Makedonya ve Dobruca nüfusu için geçerliydi. 15 Ekim'de İstanbul'dan ayrılan bir muhbir, Makedonya ve Dobruca'dan bir dizi tren dolusu erkeğin Edirne yönünden İstanbul'a gelmekte olduğunu bildirmişti. Ayrıca 24 Ekim tarihli Bulgar gazetesi *Balkanska Pošta*'da, Bosna-Hersek'teki 18-42 yaşındaki tüm Türklerin, orduda hizmete çağrıldığı, 80.000'inin ise orduda istihdam edildiği belirtilmekteydi. Komite üyeleri -Bulgaristan hariç- Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da kaybettiği vilayetlerinden elde edilebilecek toplam asker sayının 100.000 civarında olduğu kanaatindeydi. Komite üyeleri,

bu bilgilere dayalı olarak Osmanlı ordusunun sahadaki toplam kuvvet miktarının 590.000 civarında olduğunu tahmin etmekteydi. Ayrıca bu sayıya ilaveten eldeki ihtiyat birliklerine dair istatistikler ise aşağıdaki gibiydi:

Karargâhlarda askeri talim gören erkekler	50.000
1918 tertibi	80.000
1919 tertibi	80.000
Bosna-Hersek ve diğer yerlerden gelenler	100.000
Bedelli askerlik uygulamasının kaldırılması ve zorunlu askeri hizmete yanaşmayan gruplar üzerindeki baskının arttırılmasından gelebilecek asker sayısı (tamamen spekülatif)	200.000
Toplam	510.000

Komite, bedelli askerlik uygulamasının kaldırılmasından sonra - kahir ekseriyeti geri hizmete alınacak- yaklaşık 150.000 Gayrimüslim olacağını tahmin etmekteydi. Kürtler ve Araplar üzerindeki artan baskı, büyük ölçüde, muharebe alanında faydaları çok sınırlı olan düzensiz birliklerin sayısında bir artışa neden olacaktı. Komite üyeleri, tam tarihini vermese de bütün bu değişikliklerin I. Dünya Harbi esnasında hayata geçirilen yeni askere alma mevzuatıyla (1915-1916¹⁶) ilişkili olduğunu ifade etmekteydi.

Sonuçta raporun hazırlanma tarihi olan Ocak-Eylül 1917 arasında Osmanlı ordusunun tüm cephelerde -muvazzaf ve ihtiyat birlikleri dâhil- 1.100.000 civarında askeri mevcuttu. Bunların arasında, hâlihazırda askeri talim görmekte olan üç yedek birlik (1918, 1919 tertipleri ile 1916'da talim görenler) haricinde yaklaşık 720.000'i talimliydi (TNA, CAB 24/3/24).

Tam bu noktada Edward J. Erickson'un redif teşkilatı hakkındaki tespitleri hatırlanacak olursa, İngiliz belgelerinde *ihtiyat kuvveti olarak anılan* bu birliklerin de pekâlâ muharip ordu kuvvetine dâhil edilmesi ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekir. Zira harbin ortasında, bedelli askerlik uygulaması ilga edilmiş ve askeri mükellefiyet yaş marjı genişletilmişken Osmanlı ordusunun 720.000'i talim görmüş asker arasından neden 590.000'lik bir muharip kuvvete sahip olduğu sorusunun cevabını komite üyelerinin raporunda bulmak ne yazık ki mümkün değildir. Hal böyleyken 1917 senesi başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun *asgari* 720.000, *azami* 1.100.000 kişilik muharip kuvvete sahip olabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Ayrıca Komite'nin ilk raporunda, yukarıda anılanlar haricinde başka abartı ve eksikler de göze çarpmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ile alakalı ilk raporda Osmanlı ordusunda bir tümenin ortalama 10.000 ya da biraz daha az bir kuvvetten müteşekkil olduğu belirtilmiştir. Bu bilgiye dayalı olarak Osmanlı ordusunun toplam tümen sayısı 50, muharip kuvvet mevcudu ise 500.000 olarak verilmiştir. İkinci raporda tümen sayısı 52 olarak güncellenmişse de 1917'de Yıldırım Ordular Grubu'nun teşkil edilmesi sonrasında tümen sayısının -kuvvet mevcudu aynı

¹⁶ Komite üyeleri bu kanunun ne zaman çıkarıldığı hakkında herhangi bir tarih vermemektedir.

kalmakla birlikte- 44'e düştüğü belirtilmiş ve bu parametre merkeze alınarak Osmanlı ordusunun toplam muharip kuvvet miktarı 590.000 olarak belirlenmiştir. Bu tahminlere dayalı olarak, Osmanlı ordusunun 1916-1917 arasında 52 tümene sahip olduğu varsayıldığında 1 tümenin ortalama kuvvet mevcudu yaklaşık 11.350 kişi olmaktadır. Üstelik hem bu bilgi hem de Zeke-riya Türkmen'in 19. Tümen'in kuvvet mevcudu hakkındaki tespitleri göz önüne alındığında Düşman Personeli Komitesi'nin ilk raporunda geçen Osmanlı ordusunda bir tümenin ortalama kuvvet mevcudunun 10 bin ya da 10 binden daha az sayıda olduğu yönündeki tahmini isabet-sizdir. Ayrıca Düşman Personeli Komite üyeleri, Osmanlı ordusunun toplam kuvvet mevcudu hakkındaki bilgileri derlerken 1909-1913 yılları arasında İstanbul'da askeri ataşe olarak görev yapmış olan Albay Tyrrell'in 1910 yılı ataşe raporlarına bakmayı ihmal etmiştir. Albay Tyrrell'in çıkardığı şablona göre, Osmanlı ordusu 1909'da 4 bölük=1 tabur, 4 tabur=1 alay, 2 alay= 1 tu-gay, 2 tugay= 1 tümen formunda teşkilatlanmıştır. Tyrrell'in bu tespitlerine bakıldığında 1909'da Osmanlı ordusunda *1 tümen 16 taburdan* müteşekkildir.¹⁷

Osmanlı ordusunun 1909'daki ortalama harp/savaş ve barış kuvveti aşağıdaki gibiydi:

Osmanlı Devleti	Piyade	Süvari	Topçu		Diğer silah ve şubeler	Diğer ta-limli asker mevcudu	Toplam
			Asker	Top			
Barış	150.000	21.000	35.000	1.320	25.000	-	231.000
Harp	975.0000	25.000	45.000	1.600	30.000	100.000	1.175.000

Tyrell'e göre, 1909'da Osmanlı ordusunun barış zamanı toplam 231.000, *savaş zamanı 1.175.000 askeri mevcuttu* (TNA, FO 195-2346). Nitekim Goltz Paşa'ya göre, Osmanlı Ordusu Balkan harpleri ile Trablusgarp Harbi'nden önce 1.250.000 kişilik harp kuvvetine sahipti. Osmanlı ordusunun harp kuvvetinin 1909'da 1.175.000 kişi, 1910'da 1.250.000 kişi olduğu ve Ye-men'de 90.000, Balkan harplerinde *azami* 250.000 zayıat vermiş olduğu varsayıldığında -Trab-lusgarp harbindeki zayıatlar hariç- 1914'te Osmanlı ordusunun *ortalama yaklaşık 850.000-890.000* kişilik muharip kuvvete sahip olabileceği ileri sürülebilir. *Handbok of the Turkish Army*'deki tahminlere dayalı olarak Osmanlı ordusunun 1894'ten bu yana giriştiği tüm sefer-lerde (Yemen, 1897 Türk-Yunan Harbi, Balkan harpleri) toplamda yaklaşık 260.000 zayıat ver-diği kabul edildiği takdirde 1914'te Osmanlı ordusunun yaklaşık 950.000-990.000 kişilik bir kuvvete sahip olması muhtemel görünmektedir.

Balkan mağlubiyetinden hemen sonra, Birinci Dünya Harbi öncesi gerçekleştirilen yeni-den teşkilatlanmaya göre Osmanlı kara kuvvetleri, Harbiye Nezareti'ne bağlı dört Ordu Müfet-tişliği (I. Ordu, II. Ordu, III. Ordu, IV. Ordu) hâlinde, -biri müstakil- 13 kolordu ve bunlara bağlı

¹⁷ Fakat 1915'te en azından 19. Piyade Tümeni'nin 4 değil 3 alaydan (57., 72. ve 77. Alaylar) müteşekkil olduğunu da hatırd tutmak gerekir (Türkmen, 2024).

İngiliz İstihbarat Raporlarına Göre İstatistiklerle I. Dünya Harbi (1914-1918)

-ikisi müstakil- 38 piyade ve 4 süvari tümeninden müteşekkil hale gelmiştir (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi 1997, s. 10).

Buraya kadar İngiliz komite raporlarında geçen Osmanlı ordusunun toplam muharip kuvveti ile alakalı tahminleri -toplam 42 tümen veya 52 tümen- ayrı ayrı değerlendirilerek, Osmanlı ordusunda farklı parametreler çerçevesinde 1 tümenin ortalama kuvvet mevcudunu tahmin etmek mümkündür.

Tahminler	1915-1917 arasında Osmanlı ordusu muharip kuvveti	Toplam 42 Tümenine göre 1 tümenin ortalama kuvvet mevcudu	Toplam 52 Tümenine göre 1 tümenin ortalama kuvvet mevcudu
Ekim 1915'te Çanakkale Komitesi'nin Tahmini	634.000	15.095	12.192
18 Ekim 1916 Tarihli İngiliz İstihbarat Raporu Tahmini	500.000 (nizam) 300.000 (ihtiyat)	11.904	9.615
18 Ekim 1916 Tarihli İngiliz İstihbarat Raporundaki 300.000 ihtiyat askeri muharip kuvvete dâhil edildiğinde ortaya çıkan tahmin	800.000	19.050	15.380
Düşman Personeli Komitesi'nin 28 Temmuz 1916 tarihli ilk raporundaki tahmini	500.000	11.904	9.615
Düşman Personeli Komitesi'nin Ocak-Eylül 1917 tarihli ikinci raporundaki tahmini	590.000 (nizam) 510.000 (ihtiyat)	14.047	11.346
Düşman Personeli Komitesi'nin Ocak-Eylül 1917 tarihli ikinci raporundaki 510.000 ihtiyat askeri muharip kuvvete dâhil edildiğinde ortaya çıkan tahmin	1.100.000	26.190	21.153

Daha önce bahsi geçtiği üzere Çanakkale kara muharebeleri başladığında 19. Piyade Tümeni'nin toplam kuvvet miktarı (249 subay +13.476 asker) toplam 13.725 kişidir. 19. Tümen hakkındaki kuvvet mevcudu ölçü alınıp diğer tüm tümenlerin kuvvet mevcudunun da ortalama 13.725 kişiden müteşekkil olduğu varsayıldığı takdirde 1916'da Osmanlı ordusunun toplam kuvvet mevcudu hakkında bir takım tahminler ileri sürülebilir. Buna göre Osmanlı ordusu, Türk Genelkurmayı'na göre toplamda 42 tümeden müteşekkil ise 1915-1916'da 576.450 kişilik muharip kuvvete sahip demektir. İngiliz istihbaratına göre 52 tümeden müteşekkilse, şu halde

muharip kuvvet sayısı 713.700 kişi olmaktadır. 1917’de Yıldırım Ordular Grubu’nun teşkil edilmesi sonrası, -tümen kuvvetleri aynı kalmak şartıyla- toplam tümen sayısı 44’e düştüyse Osmanlı ordusunun ortalama kuvveti 603.900 civarındadır. Öte yandan Edward J. Erickson’un tespitlerinin doğru olduğu kabul edilip İngiliz raporlarında ihtiyat kuvveti sanılan birlikleri muharip ordu kuvvetine dâhil ettiğimizde ise Osmanlı ordusunun Ekim 1916’da 800.000, Ocak 1917’de ise 1.100.000 civarında askeri olduğu iddia edilebilir.

Ayrıca bu bilgiler ve tahminler çerçevesinde Düşman Personeli Komitesi’nin her iki raporunda da verilen toplam zayıat miktarları ile alakalı tahminlerin abartılı olduğu ortadadır. İlk raporda –sadece Çanakkale’de 250.000 kişi olmak üzere- tüm cephelerde toplam geçici ve kalıcı zayıat (ölü, hasta, ağır yaralı, kayıp, firari) miktarının 500.000 civarında olduğu belirtilmekteyken ikinci raporda bu sayı Ocak-Eylül 1917 itibarıyla 625.000’e çıkarılmıştır. Üstelik Türk kaynaklarının çoğunda da Çanakkale’deki toplam zayıat sayısı 250.000 olarak geçmektedir. Oysa Türk Genelkurmay kayıtlarına göre Çanakkale deniz ve kara muharebelerinde subay ve er toplam *şehit sayısı* 57.263’tür. Bu muharebeler boyunca verilen *toplam zayıat* (şehit, ağır yaralı, hafif yaralı, kayıp, esir vs.) 210.000-218.000 civarındadır (Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, 1997, s. 244). Mesut Uyar ve Edward J. Erickson’a göre ise Osmanlı ordusu Çanakkale cephesinde zafer elde edinceye değin 1.658’i subay olmak üzere toplamda 166.507 zayıat (şehit, yaralı ve hasta) vermiştir (Uyar Erickson, 2017, s. 515).

Buna karşın Türk Genelkurmay kayıtlarına göre Çanakkale’deki kara ve deniz muharebeleri sonucunda İngilizlerin yaklaşık 205.000, Fransızların ise 47.000 zayıatı vardır (Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi, 1997, s. 232). Michael Clodfelter’a bakılırsa Çanakkale cephesinde Britanya’nın toplam zayıatı hastalar dâhil 198.340 kişidir. Sadece İngiliz 29. Piyade Tümeni’nden dahi toplam 34.012 kişi hayatını kaybetmiştir. Fransız ordusu Çanakkale’ye toplamda 79.000 asker sevk etmiş, muharebe sonunda 47.000 zayıat vermiştir (Clodfelter, 2017, s. 417).

Çanakkale deniz ve kara muharebeleri boyunca (19 Şubat 1915- 9 Ocak 1916) toplamda *asgari* 166.500 *azami* 218.000 zayıat verildiği tahmini ile I. Dünya Harbi’nde Alman askeri misyon heyeti başkanı olan Liman von Sanders’in sadece Sarıkamış (22 Aralık 1914 ve 6 Ocak 1915) harekâtında *azami* 80.000 civarında zayıat verilmiş olduğu yönündeki tahmini (Ertekin, 2024c s. 121) bir araya getirildiğinde, Osmanlı ordusunun 1914-1916 arasında sadece bahsi geçen *iki cephe*de toplamda *asgari* 246.500 *azami* 298.000 civarında zayıat (ölü, ağır hasta, kayıp, firari ve esir) vermiş olduğu ileri sürülebilir. Hal böyleyken Düşman Personeli Komitesi’nin ilk raporunda bahsi geçen, Osmanlı ordusunun Kasım 1914-Temmuz 1916 arasında tüm cephelerdeki toplam zayıatının 360.000 kişi civarında olduğu yönündeki Rus tahmini –her ne kadar gerçek sayı tam olarak bilinmese de- İngiliz istihbaratının 500.000 yahut 625.000 tahmininden daha makul görünmektedir. Harpte düşmanın gücünün hasıraltı edilip zafiyetlerinin ön plana çıkarılması (propaganda) yahut Kabine İnsan Gücü Komitesi üyelerinin itiraf ettiği üzere düşman tarafın zayıat miktarlarının olduğundan daha abartılı gösterilmesi hususundaki genel eğilimler bir tarafa bırakılıp Türk Genelkurmayı tarafından ileri sürülen tahmin ölçü kabul edildiğinde, *Osmanlı ordusunun sadece Çanakkale kara ve deniz muharebelerinde* (Şubat 1915-Ocak 1916 arasındaki toplam 11 aylık süre zarfında) *her ay ortalama 18.181 ilâ 19.818 arasında* zayıat vermiş olduğu ortadadır. Osmanlı ordusunun tüm cephelerdeki ortalama zayıat miktarının -son derece yoğun çatışmaların yaşandığı- Çanakkale cephesindeki zayıat miktarıyla *eşit* olduğu

varsayıldığında dahi harbin sürdüğü Kasım 1914-Ekim 1918 arasındaki toplam 47 aylık süre zarfında Osmanlı ordusu *azami* 854.507 ilâ 931.446 civarında zayıat vermiş olabilir.

9. Düşman Personeli Komitesi Raporlarında Bulgaristan (1910-1917)

31 Aralık 1910 tarihindeki son nüfus sayım verilerine göre Bulgaristan'ın 4.337.513 nüfusu bulunmaktaydı (TNA, CAB 42/19/4). Komite'nin andığı ancak detaylarını paylaşmadığı Bulgaristan'ın 1910 yılına ait ayrıntılı resmi nüfus verileri aşağıdaki gibiydi:

Cinsiyet	Ortodoks	Müslüman	Yahudi	Ermeni-Gregoryen	Katolik	Protestan	TOPLAM
Erkek	1.850.166	310.591	20.001	6.720	15.994	3.213	2.206.685
Kadın	1.794.401	291.597	20.075	5.552	16.161	3.042	2.130.828
TOPLAM	3.644.567	602.188	40.076	12.272	32.155	6.255	4.337.513

1910 resmi nüfus sayımına göre Bulgaristan Balkan harplerinden önce 602.188 Müslüman nüfusu sahipti (Yıldırım, 2020, s. 83).

Bulgaristan Nüfus Genel Müdürlüğü raporuna göre 1914 yılında Bulgar nüfusu 4.943.256 kişiydi. 1910-1913 yılları arasındaki artış, harplerle Rumeli'den alınan topraklarından kaynaklanmaktaydı. Bulgaristan'ın toplam tahmini nüfusu 1912'den 1913'e kadar 440.000 kişi arttığınan ve normal yıllık artış yaklaşık 60.000-70.000 civarında olduğundan, Balkan harplerinden elde edilen topraklardan kaynaklanan net nüfus artışı yaklaşık 375.000 civarındaydı. Bu rakamları esas alan komite üyeleri 1915 yılı sonunda Bulgaristan nüfusunun ortalama 5.040.000 olacağını tahmin etmekteydi.

Bulgar ordusunda askeri mükellefiyet yaşı 17-47 aralığını kapsamaktaydı. Bu yaş aralığındaki Hristiyan erkeklerin toplam nüfus içindeki oranı, eldeki en son güvenilir bilgi olan 1905 yılında % 19.4'tü. Bu yüzdenin aynı kaldığı varsayıldığı takdirde, askerlik çağındaki erkeklerin sayısının 1915 yılı sonunda 978.000 kişiye ulaşacağı tahmin edilmekteydi. Balkan harpleri esnasında Bulgaristan'ın kalıcı erkek zayıatı 35.000-40.000 arasındaydı. Bu harpler neticesinde bahsi geçenlerin tamamı hayatını kaybetmese de birçoğu askerliğe elverişsiz hale gelmişti. Neticte itibariyle Bulgaristan'da 17-47 yaş aralığında toplam 943.000 kişi vardı ve askerlik çağındaki toplam erkek sayısı 1.000.000'un biraz altındaydı. Bulgaristan'daki Müslüman nüfus, -birkaç istisna haricinde- [tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlere tatbik edilen uygulama gibi] muhtemelen geri hizmette kullanılmakta olduğundan, muharip kuvvetlerden ayrı ele alınmalıydı.

Bulgaristan'da Türkçe konuşan Müslüman nüfusun oranı, resmi 1910 yılı istatistiklerine göre, % 11.63'tü. Balkan harpleriyle işgal edilen topraklardaki 17-47 yaş arası Türkçe konuşan Müslüman erkeklerin sayısı yaklaşık 72.000 civarındaydı. Bu yüzden 72.000 sayısı genel toplamdan (943.000) çıkarıldığında Bulgaristan'ın erkek nüfusu 871.000 kişiye düşmekteydi. Bu rakamdan Bulgaristan'daki Müslüman erkek nüfus da (101.000) çıkarıldığında genel toplam 770.000 olmaktadır. Rumlar ve Türkler Bulgar nüfusunun ana unsurları arasındaydı ancak Selanik'ten yeni alınan istihbarata göre, Müslüman olmayan herkes askere çağrıldığından bu toplam sayıya büyük ölçüde Rumlar da dâhildi. Bulgaristan'daki Rum nüfustan 40.000 erkek elde edilebilirdi. Bu ilave ile birlikte 17-47 yaş arası toplam erkek sayısı 810.000'e çıkmaktaydı.

Aşağıdaki tablo 31 Aralık 1915'teki toplam nüfus tahminine (5.040.000) dayalı olarak oluşturulmuştur:

17-47 Yaş aralığındaki Hristiyan erkek nüfus= %19.4	978.000
1912-1913 Balkan harplerindeki tahmini zayıtlar	35.000
GERİYE KALAN	943.000
Yaşlı nüfus arasında Müslümanların oranı= %11.63	101.000
GERİYE KALAN	842.000
Balkan harplerinde işgal edilen topraklardaki tahmini Müslüman sayısı	32.000
KALAN TOPLAM ERKEK NÜFUSU	810.000 (TNA, CAB 42/19/4)

İngiliz Savaş Bakanlığı tahminlerine göre Ağustos-Eylül 1916'da Bulgaristan ordusunun muharip kuvvet miktarı, *azami 430.000* kişiydi. Balkan harpleri esnasında işgal edilen topraklardan gelen askerliğe elverişli 20.000 kadar Makedon- ki bunlar Makedonya tümenine sevk edilmişti- çıkarıldığında Bulgaristan'ın kendi öz kaynaklarıyla çıkarabileceği asker sayısı 410.000 olmaktaydı. İngiliz Savaş Bakanlığı, -harbe dâhil olduğu 12 Ekim 1915'ten Ağustos-Eylül 1916'ya değin- Bulgaristan ordusundaki kalıcı zayıt miktarının 90.000, geçici zayıt miktarının ise 50.000 kişi olduğunu tahmin etmekteydi. Mühimmat imalatı, demiryolları ve diğer sivil hizmetler için kullanılan insan kaynağı ise 60.000 civarındaydı.

Sonuç itibarıyla askerlik çağındaki 810.000 erkek nüfusun dağılımı şu şekildeydi:

Bulgar ordusu kuvvet mevcudu (talimli erkekler dâhil)	410.000
12 Ekim 1915'ten Ağustos-Eylül 1916 arası kalıcı Zayıt	80.000
12 Ekim 1915'ten Ağustos-Eylül 1916 arası Diğer yaralı ve geçici zayıt	50.000
Seferber edilir olan ancak endüstride kullanılması gereken erkek sayısı	60.000
Askerliğe elverişli olmayan erkek sayısı	140.000
TOPLAM	740.000 (TNA, CAB 42/19/4)

İngiliz İstihbarat Raporlarına Göre İstatistiklerle I. Dünya Harbi (1914-1918)

Raporda, 17-47 yaş arası 70.000 erkek ise komite üyelerince hesap dışı tutulmuştu. Ne-tice itibariyle ilk raporda Bulgar ordusunun kuvvet mevcudu, 1918 tertibi de dâhil edildiğinde, 430.000'di.

Komitenin Bulgaristan hakkındaki 31 Aralık 1916'da güncellenmiş raporu Eylül 1917'de basılmıştı. İkinci rapora göre, Bulgaristan'ın asker kaynağı her geçen asker kaynağının tüken-mekteydi. Bulgaristan'ın Balkan harpleri boyunca verdiği zayıat miktarı, bir önceki raporda 35-40 bin olarak verilmişken ikinci raporda 60.000 olarak güncellenmişti. Bir önceki raporda az sayıda askerin silahaltına alınacağı düşünül­düğü için hariç tutulan Bulgaristan'daki Müslüman nüfus, 1916'da askerlik hizmetiyle mükellef hale getirilmişti. Ancak bu nüfustan ne kadar asker alındığı konusu, belirsizliğini tamamen muhafaza etmekteydi. Bulgaristan'da askerlik çağındaki (17-47 yaş) Müslüman nüfus bir önceki raporda 133.000 erkek olarak tahmin edilmişti. Komite üyeleri ikinci raporda 'Bulgaristan'daki Müslüman ve Hıristiyan nüfusun askerlik hizmetine ta-mamen uygun olduğunu varsayıp 1912-1913 Balkan harplerindeki kayıpları düş­tüğünde, 1916 yılı sonunda Bulgaristan'da 17-47 yaş arası erkek sayısının 945.000 kişi olduğunu sonucuna varmıştı. Bunların yaklaşık 165.000'i fiziki olarak askerliğe elverişsizdi. Bulgaristan'da askeri hizmete uygun yaş ve sağlıkta yaklaşık 780.000 erkek bulunmaktaydı.

Komite üyeleri, I. Dünya Harbi'nden önceki 1-2 yıllık süre zarfında her yıl orduya 42.000 asker katıldığı bilgisinden hareketle, Bulgaristan'ın, Balkan harpleri boyunca işgal ettiği toprak-lardan gelebilecek askerle birlikte 1915-1916 boyunca yıllık 55.000 civarında askeri silahaltına aldığı tahmin etmekteydi. İlk raporda 90.000 olarak tahmin edilen kalıcı zayıat, İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından edilen yeni istihbarat doğrultusunda 1916 yılı sonunda 130.000 olarak güncellenmişti. Komitenin bu hususta elindeki yegâne güvenilir kanıt, 1916 Haziran ayında Sofya basınında yayımlanan ve ölü sayısının 37.000, diğer zayıatın ise 100.000 olduğu yönün-deki açıklamaydı. Fransız istihbaratının 14 Şubat 1917'ye kadar olan Bulgar kalıcı zayıat tah-mini de 132.000 civarındaydı.

1916 sonbaharında yaşanan ağır çatışmalar nedeniyle Bulgar ordusundaki geçici zayıat miktarı önceki 50.000 tahmini yerine 60.000 olarak güncellenmişti. Komite ikinci raporunda endüstride tutulan erkek sayısını da 60.000'den 70.000'e yükseltmişti. Komiteye göre, 1918 tertibinin dörtte üçünün muharebe alanına sevk edilmesi ve 1919 tertibinden bazı askerlerin askeri talim görmeye devam etmesi, Bulgaristan'ın yedek birliklerinin tükenmekte olduğunu gösteriydi.

Bulgar ordusunun sahadaki muharip kuvvet miktarı önceki raporda -1918 tertibi de dâhil- 430.000 olarak tahmin edilmiş ancak bu rakama, nakliye ve diğer muharip olmayan bir-liklerde hizmet veren Müslümanlar ve Makedonlar dâhil edilmemişti. İngiliz ve Fransız istihba-ratının ortak tahminine göre Bulgar ordusunun 31 Aralık 1916 itibariyle güncel vaziyeti şö-yleydi:

Güncel/İkinci Rapordaki İlaveler	
Makedon nakliye personeli	65.000
Askerliğe elverişli yaş ve fiziğe sahip Bulgar Müslümanları	110.000
1919 tertibi	55.000

TOPLAM	230.000
İlk rapordaki tahmin	430.000
Genel Toplam	660.000

Bu toplam mevcuttan, toplamı 80.000 olan ilave daimi zayıat (40.000), ilave geçici zayıat (10.000), endüstride istihdam edilen ilave işçiler (10.000), 1 Ocak 1916'da 46-47 yaşında olup da 1 Ocak 1917 itibariyle askeri mükellefiyet yaşını dolduran (20.000) erkekler çıkarıldığında geriye Nisan-Eylül 1917 arasında 580.000 kişilik bir muharip ordu kuvveti kalmaktaydı (TNA, CAB 24/3/24).

10. Kabine İnsan Gücü Komitesi'nin Mart 1918 Tarihli Nihai Taslak Raporu

Kabine İnsan Gücü Komitesi (Cabinet Committee on Man-Power) tarafından nihai bir taslak şeklinde hazırlanarak, İngiliz Kabinesi ve Başbakanı'na sunulan Mart 1918 tarihli rapora göre 'Rusya'nın çöküşü' *İtilâf* devletlerini sayısal açıdan en büyük insan gücü kaynağından mahrum bırakmıştı. Üstelik bu kayıp 1918 yılı boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen insan gücüyle de telafi edilememişti (TNA, CAB 24/4/36). 21 Ocak 1918 tarihli bir başka raporda ise Rusya'da vuku bulan devrim, İstanbul'un İngilizlerin elinde kalmasını sağlamış¹⁸, Panturanizm'in genişlemesi ile İngiliz nüfuzunun Ukrayna'ya kadar yayılması ihtimalinin ise önünü açmıştı (TNA, CAB 25/43).

Kabine İnsan Gücü Komitesi üyelerine göre, ülkenin en sağlam erkek gücünün giderek tükenmesinin ekonomi üzerindeki olumsuz tesirleri hâlihazırda tüm savaşan ülkelerde olduğu gibi İngiltere'de de kendini hissettirmeye başlamıştı (TNA, CAB 24/4/36).

İngiliz Genelkurmayı tarafından gözden geçirilmiş versiyona göre, Aralık 1917'de Batı cephesinde *İtilâf* devletlerinin ve Almanya'nın askeri kuvvetleri aşağıdaki gibiydi:

Ülke	Tümen	Tabur	Tüfek	Muharip Kuvvet
İngiltere	57	742	574.000	1.288.000 (11.800 Hintli hariç)
Fransa	101	985	690.000	1.890.000
Belçika	6	108	74.000	120.000
Portekiz	2	24	25.000	37.000
Amerika	3,5	45	39.000	85.000

¹⁸ Zira Çanakkale muharebeleri devam etmekteyken Mart-Nisan 1915'te imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre harbin galibiyetle sonuçlanması halinde, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, İstanbul ve Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya'nın Rusya'ya bırakılmasına karar verilmişti (TBL, IOR/L/PS/10/623, s. 2-3, 115, 225). Rusya'da devrim patlak verince *İtilâf* devletlerinin bu planları suya düşmüş ve İstanbul, İngiliz ve Fransızların insafına kalmıştı.

İngiliz İstihbarat Raporlarına Göre İstatistiklerle I. Dünya Harbi (1914-1918)

İTİLAF DEV- LETLERİ TOP- LAM	169,5	1.904	1.402.000	3.420.000
Almanya	151	1.383	1.047.000	2.536.000

Aralık 1917'de *İtalya cephesinde İtilâf devletleri ile İttifak devletlerinin (Almanya ve Avusturya-Macaristan) askeri kuvvetleri aşağıdaki gibiydi:*

Ülke	Tümen	Tabur	Tüfek	Muharip Kuvvet
İtalya	44 (Ayrıca 5,5 tümene eşit 11 müstakil tugay)	589	465.000	1.141.000
İngiltere	5	65	55.000	98.000
Fransa	6	54	47.000	85.000
İTİLAF DEV- LETLERİ TOP- LAM	55	708	567.000	1.324.000
Avusturya-Ma- caristan	42,5	564	423.500	89.000
Almanya	8	74	55.500	126.000
İTTİFAK DEV- LETLERİ TOP- LAM	50,5	638	479.000	915.000

İtilâf devletleri Batı cephesinde 18,5 tümen, 884.000 asker gücü üstünlüğe sahip olmasına rağmen hâlâ Alman cephesini yarmayı başaramamıştı. İtilâf devletleri ayrıca İtalya cephesinde 11 tümen ve 409.000 askeri personel üstünlüğüne sahipti. 1918'deki insan gücü meselesinde en önemli faktör, İttifak devletlerinin Doğu'dan Batı'ya ve İtalya'ya ne kadar asker sevk edebileceği sorusu etrafında yoğunlaşmaktaydı. İngiliz Askeri İstihbarat Müdürü G. Macdonogh, Doğu cephesinde savaşa hazır aktif Alman tümenlerinin sayısını 38 ilâ 41 olarak tahmin etmekteydi. İttifak devletleri Batı cephesindeki kayıpları telafi etmek adına Doğu cephesinden Batı cephesine tümenler sevk etmekte, Doğu'daki boşlukları ise yeni celp edilen insan kaynağı ile telafi etmeye çalışmaktaydı. General Macdonogh, Almanların doğu cephesinde bulunan 38 ilâ 41 tümeninden en az 824.000'i muharip olmak üzere -1919 ve 1920 tertibi de dâhil- yaklaşık 920.000 kişiyi batı cephesine sevk edilebileceği kanaatindeydi. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı ve komitenin tahminlerine göre Avusturya-Macaristan'ın muharip insan kaynağı da göz önüne alındığında Batı cephesindeki 'düşman' kuvvetine dâhil edilebilecek toplam kuvvet, 1.334.000 kişiydi.

İtilâf ve İttifak devletlerinin doğu, batı ve İtalyan cephelerindeki toplam top miktarlarını gösteren tablo ise şöyleydi:

İTİLAF DEVLETLERİ	Sahra Topları ve Obüs	Ağır toplar ve Obüs
Batı cephesi	8.988	6.187
İtalyan cephesi	3.314	1.325
TOPLAM	12.302	7.512
İTTİFAK DEVLETLERİ	Sahra Topları ve Obüs	Ağır Topları ve Obüs
Batı cephesi	7.352	5.412
İtalyan cephesi	3.066	1.609
Doğu cephesi	5.803	2.243
TOPLAM	16.221	9.264

Bu toplam sayıya ilaveten *İttifak* devletleri, batı cephesinde 4/1'i kullanıma hazır yaklaşık 2.500 civarında top ele geçirmişti. İttifak devletlerinin Doğu cephesindeki topları Batı ve İtalya cephelerine nakletmesi halinde, 'düşman' orduları 3.919 sahra topu ve 1.752 ağır top üstünlüğüne sahip olacaktı. Öte yandan, 'düşman'ın insan kaynağının tükenmesi, yetersiz beslenmenin etkileri ve hammadde konusunda yaşanan güçlükler, mühimmat stoklarını önemli ölçüde arttırmasının önüne geçebilirdi. *İtilâf* devletleri 1917'de İttifak devletlerine karşı belirgin bir sayısal üstünlük elde etmesine rağmen Batı cephesini yarmayı bir türlü başaramamıştı. 1918'de harbe dâhil olan Amerikan birlikleri, cephedeki dengeleri değiştirmeye değin *düşmanın* [İttifak orduları] batı cephesinde tutunması muhtemel görünmekteydi.

İtilâf devletleri İtalya'ya yalnızca asker değil aynı zamanda gemi, kömür, gıda, hammadde ve harp mühimmatı yardımında da bulunmuştu. 1918'de, harbin bu aşamasında İtalya'dan bu yardım karşılığında Fransa'da bulunan *İtilâf* ordusuna işçi/amele taburları temin etmesi ve batı cephesinde 'düşman' kuvvetlerin sayısının artması ihtimaline karşılık cepheye daha fazla ihtiyat birliği sevk etmesi istenmekteydi. Komite üyelerine göre, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa'daki İngiliz seferi kuvvetlerinin her tugayına bir tabur ya da her taburuna bir bölük yerleştirmeyi kabul ederse, *İtilâf* devletlerinin insan kaynağı sorunu büyük ölçüde halledilmiş olacaktı. *İtilâf* devletlerinin; donanmada 90.000, ihtiyat kategorisinde 600.000, yurt müdafaasında -18 yaşında gençlerden müteşekkil- 240.000, kara ordusu ve hava kuvvetlerinde istihdam edilmek üzere, -daha düşük kategorilerde- 320.000 olmak üzere, toplamda 1.250.000 askere ihtiyacı vardı. *İtilâf* devletleri, 1918'de tükenmekte olan donanma personeli hususunda Amerikan donanmasından yardım talep etmiş ancak Amerikan Donanması'nın en yetkili resmi ağzından (First Lord of the Admiralty), 'Birleşik Devletler Donanması'nın bu işe tahsis edebilecek kadar deniz personeli olmadığı, kendi deniz ve nakliye hizmetleri için gerekli mürettebatı bulmakta dahi zorlandığı' yanıtını almıştı.

İngiliz İstihbarat Raporlarına Göre İstatistiklerle I. Dünya Harbi (1914-1918)

1918'de Batı cephesinde, eldeki mevcut yedek asker kaynakları tükenmeye başladığından cephedeki eksiklerin sivillerle telafi edilmesi gündeme gelmişti. Sivillerden temin edilmesi gereken 600.000 kişilik ihtiyat birliklerinin 250.000'inin 18 yaşında ya da 18 yaşından büyük olması gerekmektedir. İtilâf devletlerinin Batı cephesinde en geniş çaplı kaybı, piyadeydi.

1 Ocak 1917'den 30 Kasım 1917'ye kadar İngiliz ve Almanların -hastalar hariç- cephedeki ölü, yaralı ve kayıpları aşağıdaki gibiydi:

Ülke	Batı cephesi	Tüm Muharebe Alanı
Britanya	531.441	572.594
Britanya Dominyonları	147.059	150.784
Britanya Toplam	678.500	723.378 (Buna ilaveten 17.362 Hintli)
Almanya	976.000	2.000.000

Almanya'nın tüm cephelerdeki toplam zayıtı, İngiliz Genelkurmayı'na göre 2.000.000 civarındayken Fransız Genelkurmayı'na göre 2.250.000 civarındaydı. Komite üyeleri hazırladıkları raporda ayrıca *her harpte, tarafların düşmanın kayıplarını abartma eğiliminde olduğunu ve bu eğilimin bu savaş için de geçerli bulunduğunu* hassaten belirtmekteydi.

Fransa, bir süredir büyük bir insan gücü sorunuyla karşı karşıyaydı. Fransız Genel Karargâhı'ndan iki temsilci, Albay Duffieux ve Binbaşı Serot'a göre, Fransız ordusu 1918'deki zayıt tahminlerini 1917'deki tecrübelerine dayanarak hesaplamaktaydı. Bu hesaba göre 1918 yılı boyunca Fransız ordusunun toplam zayıtının *ayda 75.000 kişi* olacağı varsayılmaktaydı.

Ölü, kayıp, yaralı ve hastaların net sayısı *ayda 35.000 ilâ 40.000* arasındaydı. Cephelerden geri dönen hasta ve yaralılara ilaveten *yılda yaklaşık 450.000 zayıtın* telafi edilmesi gerekmektedir. Ağır zayıtlar vermeden düşmanı yıpratmanın imkânsız olduğu inancında olan Fransız Kurmay Albay Duffieux, tıpkı Almanların 1916'da Verdun'da ve Somme'da yaptığı gibi *sürekli ricat stratejisinin* düşmana daha fazla zayıt verdirdiği kanaatindeydi.

Komitenin, İngiliz ve Fransızların Batı ve İtalyan cephelerindeki vermiş olduğu zayıt miktarları hakkındaki tahminleri ise şöyleydi:

Ülke	Net Zayıt Tahmini	Muharip Kuvvet	Muhariplerin net zayıt yüzdesi (%)
Britanya (dominyonlar dâhil)	706.200	1.288.000	55
Fransa	450.000	1.890.000 ¹⁹	24-25

¹⁹ Bu tahmin İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü'nün tahminine dayanmaktaydı. Fransız Genelkurmayı'na göre Fransa'nın net muharip zayıtı 1.838.534'tü. Komite üyelerine göre, aradaki fark, yüzdeler açısından sadece bir kesir meselesiydi. Ayrıca Fransız Askeri Ataşesi tarafından üçüncü bir tahmine göre bu sayı 1.778.900 kişiydi. Bu yüzden yüzdeler oranı 24-25 olarak kayda geçmişti (TNA, CAB 24/4/36).

İngilizlerin muharebe alanında vermiş olduğu toplam zayıat Fransızlarınkinden 2 kat fazlaydı. İngiliz Ordu Konseyi (Army Council)'ne göre İngiliz ordusu 1917 yılı boyunca neredeyse sürekli taarruz etmişken, Fransız ordusu bahar taarruzundan bu yana bilinçli bir koruma stratejisi benimsemişti. Üstelik bu stratejiyi İngiliz taarruzları sayesinde sürdürebilmişti. Aradaki fark bundan kaynaklanmaktaydı. *İtilâf* devletlerinin ölümler, yaralanmalar ve esir düşmelerden kaynaklanan zayıatlarının yanı sıra hastalıktan kaynaklanan kalıcı zayıatları da söz konusuydu. Üstelik hastalıktan kaynaklanan zayıatlar -Batı cephesinde olduğu gibi- uzun ve zorlu operasyonlardan kaynaklanan bitkinlikten ötürü artış göstermişti. *Savaş Komitesi*, *İtilâf devletlerinin Batı cephesindeki ana stratejisinin, en azından 1918'in ilk yarısı için, müdafaada kalmak olduğuna karar vermişti*. Komite ayrıca muharebe alanında iki ya da üç kez ağır yaralanan askerlerin cepheye gönderilmesi uygulamasından vazgeçilmesi gerektiği konusunda da mutabakata varmıştı.

İtilâf devletleri harbin son senesinde, tükenen insan kaynağını sivillerle telafi etme ve ordu için mümkün olan en fazla askeri en kısa sürede silahaltına alma stratejisini benimsemek zorunda kalmıştı. Tahminlere göre, sivil hayatta askerlik çağında 3.500.000 erkek vardı. *İtilâf* devletlerinin acilen ilk aşamada 100.000, ardından 400.000 daha olmak üzere toplamda 500.000 askeri silahaltına almaya ihtiyacı vardı. Üstelik bunların 100.000 geri hizmette çalıştırılacak kadınlar olmalıydı. Komite ayrıca endüstride çalışan insan kaynağının daha az stratejik alanlardan daha stratejik alanlarına kaydırılması gerektiği görüşündeydi. Örneğin, pamuk fabrikalarının kısa zamanlı çalıştığı Lancashire'da bir uçak endüstrisi kurulabilirdi. Amerikan birliklerini Fransa'ya nakletmek için daha fazla gemiye ihtiyaç vardı. Bu bağlamda, savaş esirlerinin dahi Savaş Bakanlığı'ndan Milli Hizmet Bakanlığı'na (Minister of National Service) nakledilerek bunlardan işgücü olarak istifade edilmesini ayrıca İrlanda'nın da zorunlu askerlik sistemine dahil edilmesine yönelik bir yasa çıkarılmasını gündeme getirmişti. Bu sayede 150 bin ilâ 160 bin civarında asker silahaltına alınabilirdi. Zira İrlanda da bu harpten İngiltere kadar kazançlı çıkacaktı. Bu koşullar altında *fedakârlıkta eşitlik, adil olacaktı*. Ancak 1918'de hala böyle bir eşitlik söz konusu değildi. İrlandalılar harbe girmezken İngiliz halkından daha fazla fedakârlık yapmasını istemek haksızlıktı. İrlanda, I. Dünya Harbi'nde pasifist bir tutum benimsemişti ve Britanya'daki sendikalar da İrlanda'nın bu tutumunu desteklemekteydi. Büyük Britanya'da vicdani retçilere tanınan müsaadenin İrlanda'da tatbik edilmemesi mümkün dahi değildi. Ayrıca çok sayıda İngiliz, zorunlu askeri hizmet uygulamasından kaçmak için İrlanda'ya sığınmıştı. Komite'ye göre askeri hizmet mükellefiyet yaşının 41'den 45'e yükseltilmesi de ülkede oldukça güçlü bir muhalefete neden olabilirdi. Fakat bütün bu tedbirler en son çareler olarak devreye sokulmalıydı (TNA, CAB 63/24).

Sonuç itibarıyla Rusya'nın çöküşü, Doğu cephesindeki İttifak kuvvetlerini başka bölgelere sevk edebilmek açısından serbest hale getirmişti. Bu çöküş hakkında kesin olarak söylenecek tek şey, İttifak devletlerinin 1918'de Batı cephesinde, daha da güçleneceğiydi. Bu yüzden *İtilâf* devletleri hükûmetlerinin askeri danışmanları, en azından 1918'in ilk yarısı için, Batı cephesinde müdafaaya yönelik bir politika takip etme taraftarıydı. Bu koşullar altında, Amerikan kuvvetlerinin Batı cephesine nakli ile İttifak devletlerine karşı kesin sayısal üstünlük kurulacağı zamana kadar *İtilâf* ordularının direncinin muhafaza edilmesi gerekmekteydi. 1918 yılı boyunca, tarım, maden, endüstri ve diğer stratejik alanlarda hizmet veren çok sayıda sivilin askeri hizmete alınması harbi kaybettirebilirdi. Komite'nin tavsiyeleri şöyleydi: Kraliyet Donanması

ve Hava Kuvvetleri muharip personelinin ihtiyaçları diğer tüm birimlerden önce gelmeliydi. Bu öncelikten sonra gemi inşasına, gemi inşasından sonra ise uçak ve tank imaline öncelik verilmeliydi. Gıda ve kereste üretimi gemi inşası ile aynı kategoride değerlendirilmeliydi. Gemi inşası, gıda ve kereste üretimine tanınan öncelik, işgücü israfının önlenmesi için Milli Hizmet Bakanlığı'nın genel denetimine tabi olmalıydı. Amerikan birliklerinin İngiliz birliklerine katılması konusunda elden gelen her türlü çaba sarf edilmeliydi. İthalat kısıtlanmalı ve Amerikan birliklerinin Fransa'ya nakli hızlandırılmalıydı. İngiliz Başbakanı David Lloyd George (1916-1922), İtalyan Hükûmeti'ne, Fransa'daki İngiliz Seferi Kuvveti'nin geri hizmetinde kullanılmak üzere işçi taburları tedarik etmesi ve ihtiyaç halinde Batı cephesine nakledilebilecek seyyar bir ihtiyat birliği oluşturması için baskı yapmalıydı. İngiliz Başbakanı, Yüksek Savaş Konseyi'nin bir sonraki toplantısında, Fransız ve İtalyan hükûmetlerine, nakliye masraflarında tasarruf sağlamak amacıyla süvari tümenlerinin sayısını azaltmaları hususunda ısrar etmeliydi. Batı cephesindeki İngiliz süvari birlikleri, diğer birimlere personel tahsis edebilmek adına, büyük ölçüde azaltılmalıydı. Batı cephesinin tahkim edilmesi amacıyla, yurt müdafaasına tahsis edilen kuvvetler, İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Savaş Bakanlığı ve Savaş Kabinesi'nin onayıyla, asgari ölçüde azaltılmalıydı. Birden fazla kez ağır yaralanmış olan askerler muharebe hattına geri gönderilmemeliydi. Savaş Bakanlığı ve Milli Hizmet Bakanlığı, terhis edilen askerlerin istihdamı hususunda iş birliği içinde olmalıydı. Savaş esirlerinin endüstride istihdamı Savaş Bakanlığı'ndan Milli Hizmet Bakanlığı'nın sorumluluğuna devredilmeliydi. Zorunlu askerlik hizmeti şimdilik İrlanda'da uygulanmamalıydı. İrlanda'ya sığınan İngilizleri askerlik hizmetine almak için her türlü çaba sarf edilmeli ve askeri mükellefiyet altında olan erkeklerin İrlanda'ya sığınmalarını engellemek için mümkün tüm tedbirler alınmalıydı (TNA, CAB 63/24).

1 Mart 1918 tarihli Kabine İnsan Gücü Komitesi raporunda 1918 yılının başlarına ait istatistikler yer almaktaydı. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'ndan alınan istihbarata dayalı olarak savaşan devletlerin hangi cephelerde ne kadar fiili kuvveti olduğunu gösteren istatistikler 1918'de -Rusya ve Romanya hariç-şöyleydi:

İngiltere'nin Fransa'da 1.288.000, İtalya'da 98.000, Balkanlar'da 97.000, Filistin ve Mısır'da 143.000, Mezopotamya'da 160.000 olmak üzere savaş alanında toplam 1.786.000 askeri bulunmaktaydı. Fransa'nın, Fransa'da 1.890.000, İtalya'da 85.000, Balkanlar'da 118.000, Filistin ve Mısır'da 2.000 olmak üzere toplamda 2.095.000 askeri mevcuttu. İtalya'nın İtalya'da 1.141.000, Balkanlar ve Arnavutluk'ta 80.000, Filistin ve Mısır'da 200, Libya'da 40.000 olmak üzere toplamda 1.261.200 askeri vardı. Amerika, Belçika, Portekiz, Sırbistan ve Yunanistan'ın muhtelif cephelerdeki fiili kuvvet miktarları ise şöyleydi:

Amerika'nın Fransa'da	85.000
Belçika'nın Fransa'da	120.000
Portekiz'in Fransa'da	37.000
Sırbistan'ın Balkanlar'da	78.000
Yunanistan'ın Balkanlar'da	25.000

İttifak devletlerinin 1918'de muhtelif cephelerdeki fiili kuvvet miktarları ise şöyleydi: Almanya'nın Fransa'da 2.104.000, İtalya'da 107.000, Balkanlar'da 54.000, Türkiye Asyası'nda 20.000, Rusya ve Romanya'da 1.145.000 olmak üzere toplamda 3.430.000 askeri mevcuttu. Avusturya-Macaristan'ın İtalya'da 704.000, Balkanlar'da 25.000, Türkiye Asyası'nda 1.000, Rusya ve Romanya'da 600.000 olmak üzere toplamda 1.330.000 askeri vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da 1.800, Kafkasya dâhil Türkiye Asyası'nda 232.000, Rusya ve Romanya'da 13.000 olmak üzere toplamda 247.000 askeri bulunmaktaydı. Bulgaristan'ın Balkanlar'da 217.000, Rusya ve Romanya'da 62.000 olmak üzere toplamda 279.000 askeri mevcuttu (TNA, CAB 24/4/36).

1918 yılı başlarında *İtilâf* devletlerinin tüm muharebe alanlarında toplam fiili kuvvet miktarlarını gösteren tablo şöyleydi:

İngiltere	1.786.000
Fransa	2.095.000
İtalya	1.261.000
Amerika	85.000
Belçika	120.000
Portekiz	37.000
Sırbistan	78.000
Yunanistan	25.000
TOPLAM	5.487.000

1918 yılı başlarında İttifak devletlerinin tüm muharebe alanlarında toplam fiili kuvvet miktarları ise aşağıdaki gibiydi:

Almanya	3.430.000
Avusturya-Macaristan	1.330.000
Bulgaristan	279.000
Osmanlı	247.000
TOPLAM	5.286.000 (TNA, CAB 24/4/36)

İngiliz İstihbarat Raporlarına Göre İstatistiklerle I. Dünya Harbi (1914-1918)

1918 yılı başlarına ait bu istatistikler, I. Dünya Harbi'nin son yılında savaşan tarafların cephelerde artık iyice yıpranan ve tükenen askeri kuvvet dağılımına bakarak savaşın stratejik dengelerini anlamamıza imkân tanımaktadır. İstatistiklere göre *İtilâf* devletleri, tüm cephelerde toplamda 201.000 asker üstünlüğüne sahip görünmektedir. *İtilâf* devletlerinin 5.487.000'lik toplam kuvvetinin büyük kısmını İngiltere (1.786.000), Fransa (2.095.000) ve İtalya (1.261.000) oluştururken, Amerika'nın Fransa'daki 85.000 askeriyle harbe dâhil olmasının, savaşın gidişatını değiştirecek nitelikte bir destek olmadı açıktır. Daha küçük müttefikler olan Belçika, Portekiz, Sırbistan ve Yunanistan'ın katkıları ise toplamda 260.000 askerle sınırlı kalmış görünmektedir. Öte yandan, İttifak devletlerinin toplam asker sayısı 5.286.000'dir. Almanya'nın 3.430.000 askeriyle bu kuvvetin büyük kısmını oluşturması, ittifakın askeri yükünü büyük ölçüde bu devletin çektiğini göstermektedir. Avusturya-Macaristan 1.130.000 askerle Almanya'ya önemli bir destek sağlarken, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan toplamda 526.000 askerle nispeten daha mütevazı bir katkı sunmaktaydı.

1918 yılı başlarındaki tahmini verilere göre genel manzara şöyleydi:

Muharebe Alanı	Devletlerinin Toplam Kuvveti	İttifak Devletlerinin Toplam Kuvveti	Fark
Fransa	3.420.000	2.104.000	1.316.000
İtalya	1.324.000	811.000	513.000
Balkanlar ve Arnavutluk	398.000	297.000	101.000
Türkiye Asyası	305.200	253.200	52.000
Doğu cephesi	-	1.820.000	1.820.000 (TNA, CAB 24/4/36)

Bu tahmini veriler, farklı cephelerdeki askeri kuvvetlerin dağılımına, harbin stratejik ve lojistik olarak nasıl idare edildiğine dair önemli ipuçları taşımaktadır. Komitenin ortaya koyduğu istatistiklerde *İtilâf* devletleri kuvvetlerinin tüm cephelerde -özellikle Fransa'da- belirgin bir sayısal üstünlüğe (1.280.000) sahip olduğu açıkça görülmektedir. İttifak Devletleri'nin Doğu cephesindeki askerlerini (1.820.000) diğer cephelere sevk etmesi halinde dahi tüm cephelerdeki sayısal üstünlük (1.946.000-1.820.000) 126.000 kişiyle *İtilâf* devletleri lehindedir²⁰. Elbette bütün bu tahminleri ortaya koyarken İttifak devletleri istihbaratının Osmanlı İmparator-

²⁰ Yabancı literatürdeki ikinci el kaynaklara göre 1914-1918 yılları arasında Britanya 9.5 milyon, Fransa 8.2 milyon, Rusya 13 milyon, İtalya 5.6 milyon, Amerika Birleşik Devletleri 3.8 milyon, diğer müttefikler 2.6 milyon olmak üzere *İtilâf* bloğu toplamda 40.7 milyon civarında asker seferber etmiştir. Buna karşın Almanya 13.25 milyon, Avusturya-Macaristan 9 milyon, Bulgaristan ve Türkiye 2.85 milyon olmak üzere İttifak devletlerinin seferber ettiği asker sayısı ise yaklaşık 25.10 milyon civarındadır (Kennedy, 1988, s. 274).

luğu ve Bulgaristan hakkındaki bilgilerinin, Almanya ve Avusturya-Macaristan örneklerinde olduğu gibi tam teşekküllü bir bilanço çıkarmaya yetecek düzeyde olmadığı gerçeğini de hatırd tutmak gerekmektedir.

Hatırlanacak olursa, Düşman Personeli Komitesi'nin ikinci raporunda Ocak-Eylül 1917 arasında Osmanlı ordusunun muharip/nizam kuvvetinin toplamda 590.000 kişi olduğu tahmin edilmişti. Kabine İnsan Gücü Komitesi'nin nihai raporuna bakılırsa 1918 yılı başında bu sayının 247.000'e düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 'Turkey and South Russia: report on the military and strategical situation' başlıklı bir başka İngiliz raporunda Ocak 1918'de Osmanlı ordusunun 46 piyade tümenine, 184.800 tüfeğe ve 259.500 kişilik muharip kuvvete sahip olduğu belirtilmektedir. Bahsi geçen raporda Osmanlı ordusunun dağılımı şöyle verilmiştir:

Bölge	Tüfek	Muharip kuvvet	Piyade Tümeni
Kafkasya	40.500	54.000	8
Mezopotamya	27.000	37.000	7
Filistin	24.300	43.000	11 (3 Alman grubu dâhil)
Hicaz Demiryolu	21.000	30.000	3
Kıyı müdafaası	31.000	41.500	7
Asir ve Yemen	6.500	8.500	3
Seyyar İhtiyat	34.500	45.500	7
TOPLAM	184.800	259.500	46 (TNA, CAB 25/43)

1918 Ocak ayı itibariyle Osmanlı ordusu daha ziyade Kafkasya, Mezopotamya ve Filistin bölgesinde yoğunlaşmış görünmektedir. Ayrıca İngiliz raporlarında verilen sayılara göre 1917'den 1918'e Osmanlı ordusunun muharip kuvvet miktarının dramatik bir şekilde düşmüş olduğu görülmektedir.

1918 başlarında Osmanlı ordusunun toplam tümen sayısı 46 tümen ise, 1 Mart 1918 tarihli Kabine İnsan Gücü Komitesi'nin tahminine göre (247.000) Osmanlı ordusunda 1 tümenin ortalama kuvvet mevcudu 5.369'a kadar inmiştir. 'Turkey and South Russia: report on the military and strategical situation' başlıklı rapordaki tahmine göre ise (259.500) Osmanlı ordusunda 1 tümenin ortalama kuvvet mevcudu 5.641 civarındadır. Bu da -toplam tümen sayısının 46 olması kaydıyla- 1918 Ocak ayında Osmanlı ordusunun ortalama tümen kuvvetinin yarıdan fazlasını kaybettiği anlamına gelmektedir.

Elbette tüm bu hesaplamalar bir takım parametre ve değişkenleri esas alarak elde edilen sınırlı bilgiler sonucunda oluşturulmuştur. Ne yazık ki elimizde 1914-1918 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi nüfus verileri, ordunun resmi kuvvet mevcutları, seferber edilebilir nüfusun toplam erkek nüfusuna oranı, imparatorluktaki Müslüm-Gayrimüslim erkek sayısının yaş oranlarına göre dağılımı, orduda ne kadar Müslim ve Gayrimüslim istihdam edildiği, bedelli askerlik uygulamasından kaç gayrimüslimin yararlandığı, bu uygulama ilga edildikten sonra orduda istihdam edilen gayrimüslimlerin miktarı, yıllık ne kadar askerin seferber edildiği vs. gibi birinci elden güvenilir bilgiler bulunmaması, bizi, bağlı bulunduğumuz pozitivist tarih yönteminin en temel prensiplerine (doğrulanabilirlik ya da yanlışılanabilirlik) sadakatten mahrum bırakmakta; bu da elde edilen tahminler üzerinden spekülasyon yapmayı mümkün kılmaktadır. Şimdiye kadar ortaya Osmanlı ordusunun toplam muharip kuvvet mevcudu hakkında ortaya konan tahminler göz önüne alındığında şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: ya ordunun toplam kuvvet mevcudu ile alakalı -bu makalede verilen- belli başlı parametreler (toplam tümen sayısının 42 ilâ 52 arasında olduğu) hatalıdır -ki bu hususta yerli ve yabancı kaynakların ortaya koyduğu sayılar arasında büyük bir fark göze çarpmamaktadır- ya toplam nüfus, seferber edilebilir toplam erkek nüfusu, her yıl orduya alınan asker miktarı gibi parametreler eksiktir yahut da bazı parametreler (orduda sadece Müslümanların istihdam edilmediği, gayrimüslimlerden asker istihdamının da tahmin edilenden fazla olması, İmparatorluğun daha fazla genç nüfusa sahip olması vs.) göz ardı edilmiştir.

Son olarak Bulgaristan'ın toplam nüfusu ile Osmanlı'nın toplam nüfusu ve bahsi geçen orduların harp kuvveti mevcutları hakkında ortaya konan tahminlerde de bir takım tutarsızlıklar söz konusudur. Bulgaristan 1915'te 5 milyon civarındaki toplam nüfusuyla 580.000 kişiden müteşekkil bir ordu kuvvetine sahipse Osmanlı'nın 16 milyon Müslüman ve 4 milyon Gayrimüslim nüfusla 1915'te 634.000, 1916 ve 1917'de 500.000 ilâ 590.000 ve 1918'de 247.000 ilâ 259.500 kişiden oluşan muharip kuvvete sahip olduğunun ileri sürülmesi pek makul görünmektedir.

Bu veriler çerçevesinde Osmanlı'nın 1914'te toplam nüfusunun 18 ilâ 20 milyon (15-16 milyon Müslüman, 3,5-4 milyon Gayrimüslim) arasında olduğu, bunların yarısının kadın olduğu (7,5-8 milyon Müslüman erkek, 1,75-2 milyon Gayrimüslim erkek), 17-45 yaş aralığında askeri hizmet mükellefi erkek nüfusun *asgari %20* (her 5 erkekten 1'i) olduğu varsayıldığında bile seferber edilebilir toplam insan kaynağının Müslümanlar için 1.500.000 ila 1.600.000 Gayrimüslimler için 350.000 ilâ 400.000 arasında olması gerekir. Kaldı ki 1909'da çıkarılan askere alma kanunu ile zorunlu askerlik hizmetinin -tüm imtiyazlar kaldırılarak- imparatorluğun Müslim-Gayrimüslim tüm tebaasına teşmil edildiği, 1915'te bedelli askerlik uygulamasının tümdevre dışı bırakıldığı ve aralarında İngiliz ataşemiliterlerin de bulunduğu yabancı askeri uzmanların Osmanlı Türklerinin doğuştan askerliğe yatkın, iyi bir muharip ruha ve olağanüstü durumlar karşısında son anda tedbir alabilme kabiliyetine sahip olduğu yönündeki tespitleri nazarıdikkate alındığında (Ertekin, 2022, s. 23, 152, 307) Osmanlı ordusunun I. Dünya Harbi'nde toplam muharip kuvvetinin İngiliz raporlarında verilen tahminlerin çok üzerinde olabileceğini hesaba katmak gerekmektedir.

Sonuç

İngiliz istihbarat ve komite raporlarında ortaya konan sayı ve istatistikler bütün olarak değerlendirildiğinde özellikle Almanya ile Avusturya-Macaristan hakkındaki istihbaratın Bulgaristan ve Osmanlı hakkındaki istihbarattan daha kapsamlı ve detaylı verilere dayalı olduğu ortadadır. İngilizler I. Dünya Harbi boyunca oluşturdukları raporlarda dikkatlerini Batı cephesinde daha ziyade Almanya ile Avusturya-Macaristan'a; Ege/Akdeniz, Doğu Akdeniz, Kafkasya ve Mezopotamya'da Osmanlı'ya; Balkanlar'da ise Bulgaristan'a teksif etmişlerdir. Bahsi geçen raporlarda Japonya, Çin gibi Uzakdoğu ülkeleriyle alakalı ise ne yazık ki hiçbir istatistik bulunmamaktadır.

I. Dünya Harbi sonunda Almanya ile 28 Haziran 1919'da Versay Antlaşması, Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint-Germain Antlaşması, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919'da Neuilly Antlaşması, Macaristan ile 4 Haziran 1920'de Trianon Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı ordusundan geriye kalanlar Sevr Antlaşması ile silah bırakıp dağıtılmış peşi sıra İzmir'in Yunan ordusu (15 Mayıs 1919), İstanbul'un İngiliz ve Fransız birlikleri tarafından işgali (13 Kasım 1918 ve 16 Mart 1920) gibi elim olaylar elde kalan az sayıdaki mektepli subay etrafında örgütlenen terhis edilmiş talimli askerlerin yanı sıra çoğunluğu gayrinizami (düzensiz/talimsiz yahut az talimli) unsurlardan müteşekkil milli hareketin uyanışına vesile olmuştur. Bütün bu süreç ise neticede Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna doğru evrilmiştir.

I. Dünya Harbi, Habsburg, Romanov, Hohenzollern ve Osmanlı hanedanlarının sonunu getiren ortamı tesviye etmiştir. Harp, Rus, Alman ve Türk monarşilerini tarihe gömerken Avusturya, Almanya ve Osmanlı'ya cumhuriyet, Rusya'ya komünizm-sosyalizm getirmiştir. İnsanlık tarihinde ilk kez, -Karl Marx ve Friedrich Engels'in fikirlerine dayanan- komünizm-sosyalizm bir devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere birçok Batılı devletin benimsediği liberal-kapitalist ideoloji ile bu ideolojinin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik olarak anti-tezi olan komünist-sosyalist ideoloji arasındaki çekişme dünyayı soğuk savaş konseptiyle tanıştırmıştır.

I. Dünya Harbi aynı zamanda Milletler Cemiyeti başta olmak üzere birçok uluslararası kurumun teşkiline ve II. Dünya Harbi'nin patlak vermesine neden olmuştur. II. Dünya Harbi, bir taraftan şifreli mesajları çözme tekniklerinin geliştirilmesi ile bilişim ve enformasyon çağının en önemli aletlerinden bilgisayarın icadını mümkün kılarken öte yandan nükleer silahların imali ile kullanımına neden olmuştur. II. Dünya Harbi sonrası birçok ülke, kapitalizmi temsil eden NATO ve komünizmi temsil eden Varşova Paktı gibi askeri-politik teşkilatlanmalar başta olmak üzere, silahlanma yarışından spora değin hemen birçok alanda, iki ana bloğa ayrılmıştır. Bütün bu olaylar zincirinin -dolaylı da olsa- ana tetikleyicilerinden biri ise -hiç şüphesiz- 1915-1916'da Britanya önderliğindeki *İtilâf* ordusunun Çanakkale'yi bir türlü geçememesi, Rusya'ya *zamanında* yardım ulaştırılamaması ve elbette 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal başta olmak üzere yüz binlerce Türk askerinin canları pahasına dünya harp tarihine damgasını vuran olağanüstü bir nefsi müdafaa örneği sergilemesi olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

The British Library (TBL)

India Office Records and Private Papers: IOR/L/PS/10/623. (1916-1919). 'Turkey: the future of Constantinople'.

The National Archives (TNA)

Cabinet Office Files (CAB) 24/3/24. (Eylül 1917). 'Enemy Personnel Committee. Inquiry regarding the probable Resources of the Enemy in Personnel at the present Stage of the War. Second Report'.

CAB 24/4/36. (1 Mart 1918). 'Final Revise of the Draft Report of the Cabinet Committee on Man- Power'.

CAB 25/43. Tarihsiz. 'Turkey and South Russia: report on the military and strategical situation: 1917-1919'.

CAB 37/128/30. (31 Mayıs 1915). 'The War (August 1914 to 31st May, 1915), Note by Secretary of State for War'.

CAB 37/135/23. (12 Ekim 1915). 'Decisions of the Dardanelles Committee'.

CAB 37/136/9. (14 Ekim 1915). 'The Balkan War: Need to secure the aid of Greece and Roumania'.

CAB 37/147/6. (2 Mayıs 1916). 'Russian Orders. (War Office figures)'.

CAB 42/4/8. (12 Ekim 1915). 'War Policy. Report and Supplementary Memoranda of a Cabinet Committee'.

CAB 42/19/4. (Eylül 1916). 'Enemy Personnel Committee. Report: Germany, Austria-Hungary, Turkey, Bulgaria'.

CAB 42/22/05. (Kasım 1916). 'A General Review of The Situation in All Theatres of War, Together with a Comparison of the Military Resources of the Entente and of the Central Powers'.

CAB 42/3/7. (5 Temmuz 1915). 'Minutes. (Small craft; Turkish morale; Casualties; Reinforcements; High-explosive shell; Turkish supplies of ammunition; Possible attack on Serbia; Bulgaria; The new armies; Forthcoming Anglo-French Conference'.

CAB 42/4/15. (21 Ekim 1915). 'Minutes, etc. (Mesopotamia).

CAB 63/24. (1918). 'Memoranda, etc. prepared for War Cabinet-with some correspondence'.

CAB 42/18/2. (Eylül 1915). 'Memorandum Prepared By Major-General C. E. Callwell, C.B., Director of Military Operations, War Office'.

Foreign Office (FO) 195/1759. (1891). *A Report of the Turkish Army*. London: War Office.

FO 195-2346. (17 Ocak 1910). No: 8, Tyrell'den Gerard Lowther'e.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

ARI, K. (1997). *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

- AYIN, F. (1994). *Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BAŞKAYA, M. (2015). "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10/1: 51-74.
- BEHAR, C. (2000). "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi". *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* (içinde), Der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı 1'nci, 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916)*. (1997). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- CLODFELTER, M. (2017). *Warfare and Armed Conflicts A Statistical Encyclopedia of Casualty and Other Figures, 1492–2015*. North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers.
- CRUTTWELL, C.R.M.F. (2007). *A History of the Great War 1914-1918*, Chicago: Academy Chicago Publishers.
- ÇÖKLÜ, Ş. (2010). *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma (Ahz-ı Asker) Usûlleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ELİBOL, N. (2007). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12/ 2: 135-160.
- ERICKSON, E. J. (2001). *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*. United States of America: Greenwood Press.
- ERTEKİN, F. (2022). *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- ERTEKİN, F. (2023). "Konsolos Vekili' Herbert Charles Chermiside ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Yedi Ordusu (1880-1881)". *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi/OTAM*, 54: 25-53.
- ERTEKİN, F. (2024a). "Tasarıdan Harekâta: İngiltere'nin 1906 Tarihli Gelibolu'yu İşgal Tasarısı ile 1915'teki Amfibi Harekâtı Arasındaki Münasebete Dair". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 21/81: 119-155.
- ERTEKİN, F. (2024b). "Herbert Conyers Surtees'in Raporlarında Osmanlı Gayrimüslimlerinin 1909 Askere Alma Kanunu'na Yaklaşımları". Ed. Fahri Özsungur. *7th International Ubsder Scientific Research Congress* (içinde): 143-159.
- ERTEKİN, F. (2024c). "Otto Liman Von Sanders ve 'Osmanlı Devleti'nin Askeri Çöküşünün Nedenleri' Başlıklı Raporu Üzerine", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 6/1: 89-132.
- Handbook of the Turkish Army*. (1916). Kahire: Intelligence Section.
- KARA, H. (2017). "Osmanlı Devleti'nin Askere Alman Kanunlarında Bedelli Askerlik", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 64: 355-371.

- KARPAT, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KENNEDY, P. (1988). *The Rise and Fall of the Great Powers Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, London: Unwin Hyman Limited.
- KURAN, E. (1992). "Birinci Dünya Savaşı", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. VI: 169-200.
- Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*. (1996). Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 2. Haz. Cem Behar. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Oxford Dictionary of National Biography*. (2004). *From the earliest times to the year 2000*. Ed. H. C. G. Matthew and Brian Harrison. Vol. 9. Oxford: Oxford University Press: 557-559.
- SHAW, S. J. (1978). "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914". *International Journal of Middle East Studies*. 9/3: 325-338.
- TÜRKMEN, Z. (2024). "19'uncu Piyade Tümeni". Erişim Tarihi: 15. 06. 2024. <https://canak-kalesavaslariansiklopedisi.com/content/19uncu-piyade-tumeni/>
- UYAR, M. - ERICKSON E. J. (2017). *Osmanlı Askeri Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- YILDIRIM, B. (2020). *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu (Bulgar İstatistik Kurumunun Verilerine Göre 1880-2011)*. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayıncılık.

EXTENDED ABSTRACT

The First World War (1914-1918), one of the most destructive and complex conflicts in history, was a pivotal event that reshaped the international balance of power throughout the 20th century and sowed the first seeds of the Second World War (1939-1945) and the Cold War (1947-1991). As a result of this war, millions of soldiers lost their lives on various fronts, the world's male population declined, empires collapsed, long-established dynasties disappeared and geopolitical balances were upset. This military event radically changed world politics, economics, demography and weapons technology.

Although numerous dissertations, articles and books have been written on the First World War, most of these studies have analysed the war in political, military, economic and historical contexts rather than in statistical dimensions. One of the main reasons for this is that it was extremely difficult to obtain reliable information from the target country throughout the war. Since all the official and unofficial intelligence elements, including consuls, ambassadors, military attachés, etc., who had formed the intelligence networks of the countries since the declaration of war, had to return to their home countries, the blocs had difficulties in obtaining reliable intelligence on 'enemy states' between 1914 and 1918. However, the states tried to fill this gap with information gathered on the target countries before 1914, up-to-date data from the intelligence services of the allied states, information obtained through the efforts of scouts at the front and the interrogation of captured prisoners of war, reports from commanders serving on the battlefields, information obtained from open sources published by the states, photographs taken from aircraft, agents/informants infiltrated in the enemy states and information obtained from the intelligence services of neutral countries.

This article is based on the reports of the British General Staff, the British War Office, the Director of Military Intelligence and especially the War Committee, Dardanelles Committee, Enemy Personnel Committee and the Cabinet Committee on Man-Power, but the parts related to the Ottoman Empire are critically evaluated in comparison with the current information in the domestic and foreign literature. Moreover, the article does not limit itself to the estimates given in the British reports on the military strength and casualties of the Ottoman army between 1914 and 1918, but tries to make different estimates based on certain parameters.

The First World War marked the end of the Habsburg, Romanov, Hohenzollern and Ottoman dynasties. The war brought republics to Austria, Germany and the Ottoman Empire and communist-socialism to Russia, while consigning the Russian, German and Turkish monarchies to history. For the first time in human history, communist-socialism - based on the ideas of Karl Marx and Friedrich Engels - became the official ideology of a state. The conflict between the liberal-capitalist ideology adopted by many Western states, especially Britain, France and the United States, and the communist-socialist ideology, which was its socio-political and socio-economic antithesis, introduced the world to the concept of the Cold War.

The First World War also led to the creation of many international organisations, notably the League of Nations, and the outbreak of the Second World War. The Second World War made possible the invention of the computer, one of the most important tools of the information age, with the development of techniques for decoding encrypted messages, and led to the production and use of nuclear weapons. After the Second World War, many countries were divided into two main blocs, with military-political organisations such as NATO representing capitalism and the Warsaw Pact representing communism, and in many other areas, from the arms race to sport. One of the main triggers of this chain of events, albeit indirect, was undoubtedly the failure of the British-led Entente army to cross the Dardanelles in 1915-1916, the inability to deliver aid to Russia in time, and the extraordinary self-defence of hundreds of thousands of Turkish soldiers, led by the commander of the 19th Division, Lieutenant-Colonel Mustafa Kemal, at the cost of their lives, which left its mark on the history of world warfare.